

ਭੂਮਿਕਾ

ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਸਤਾ ਰਹੀ ਹੈ (ਕਿਉਂਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫਸੀ ਹੋਈ ਹੈ), ਹਰ ਇਕ ਚੰਗਾ ਇਨਸਾਨ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਬਦਲਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਪਾਸੇ ਲਾਉਣ ਲਈ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਢੰਗਾਂ 'ਤੇ ਆਪ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਲਾਹ ਵੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਡਾ: ਸ਼ਿਆਮ ਸੁੰਦਰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੋਚਦੇ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਸੇਧ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਹੈ । ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਕੀ ਰੋਲ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਬੱਚਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਿਤਾਬਚੇ ਵਿੱਚ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਨੌਜਵਾਨ ਜਦੋਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹਦੇ ਬਚਪਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਅਵਸਥਾ ਵੇਲੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਜਵਾਨੀ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਇਕਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਵੱਜੋ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਪੂਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਤਾਂ ਹੀ ਕਰਾਂਗੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਪੜਾਅ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਸਮਝਾਂਗੇ । ਸੋ, ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਪੜਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਾਨਸਿਕ ਲੋੜਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਖਰੀਦ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ । ਦੂਸਰਾ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੂੰ ਆਪ ਸਦਾਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਜਿਹੜੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵੰਡਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਚੰਗੇ ਹਮਦਰਦ ਅਤੇ ਨਿੱਘੇ ਦਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਬਣਦੇ ਹਨ ।

ਅਧਿਆਪਕ ਵੀ ਤਾਂ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਅਧਿਆਪਕ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਦਿਲ ਤਕ ਰਾਹ ਲੱਭਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ

ਉਸ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ। ਬੱਚਿਆਂ 'ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਕੱਢਣ ਲਈ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਇਹ ਡੰਡੇ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਘਾਤਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸੋ ਲੋੜ ਹੈ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦੇਖਣ ਦੀ ਅਤੇ ਉਸ ਮੁਤਾਬਕ ਯੋਗ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ।

ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਕਾਰਨ :

1. ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਯੁੱਧ:- ਇਕ ਦੇਸ਼ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਕੱਢਣ ਲਈ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ।
2. ਦੂਸਰਾ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਅਮੀਰ ਹੋਣਾ : ਨਸ਼ੇ ਵੇਚਣ ਨਾਲ ਜਲਦੀ ਅਮੀਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।
- 3.. ਘਰ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਣੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ।
4. ਡੇਰਿਆਂ ਤੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਫ਼ੀਮ, ਸੁੱਖਾ ਅਤੇ ਭੰਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।
5. ਵੇਟਾਂ ਵੇਲੇ ਨੇਤਾ ਘਰ-ਘਰ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ਾ ਵੰਡਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀਆਂ ਭੱਠੀਆਂ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।
6. ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਕੋਈ ਆਦਰਸ਼ਕ ਨਾਇਕ ਨਾ ਹੋਣਾ ।
7. ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਟੁੱਟਣਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਣ ਹੋਣਾ ।
8. ਮੀਡੀਆ ਦੁਰ-ਪ੍ਰਭਾਵ

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਹੱਲ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ । ਸਾਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਡੂੰਘਾ ਮੇਲ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਣ ।

ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ਕ ਨਾਇਕ ਹੋਵੇ ।

ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਲੈਕਚਰ ਦਿਵਾਉਣੇ ।

ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਦੁਰ-ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਸੋ ਸਾਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ

ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸਿਪਾਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਪੜ੍ਹਾਈ ਹਉਆ ਨਹੀਂ ਬਣਨੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਇਕ ਅਨੰਦ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਬਹੁਤ ਜਾਗਰੂਕ ਸਨ। ਅਕਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਜੋ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ ਉਹੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ।

1. Always talk to the child in a gentle tone.
2. ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕਦੇ ਪਿਸਤੌਲ ਵਰਗਾ ਖਿਡੌਣਾ ਨਾ ਲੈ ਕੇ ਦਿਓ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਉਸਦੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮਾਨਾ ਰੁਖ਼ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੱਚੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਚੰਗੇ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮਾਂ ਬਾਪ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਤਾਣ ਲਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਫਿਲਾਸਫ਼ਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ—

I know not upon what a sensible man should employ himself more than his own son. ਸੋ ਅੱਜ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸੋਚਣ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਡਾਕਟਰ ਸ਼ਿਆਮ ਸੁੰਦਰ ਦੀਪਤੀ ਜੀ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਛਾਪ ਕੇ ਮੁਫਤ ਵੰਡਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਅਜਿਹਾ ਸਾਹਿਤ ਛਾਪਣ ਲਈ ਸੰਗਤਾਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਗੱਫੇ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿਣ ਜੀ।

—ਡਾ: ਇੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ
ਮੁੱਖ ਸੇਵਕਾ,
ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸ਼ਬਦ

‘ਬੱਚੇ ਕਦੇ ਤੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ’—ਇਸ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ, ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਰਾਹੀਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਤਕਰੀਬਨ ਚਾਰ ਸੌ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਦੋ ਰੋਜ਼ਾ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਚਰਚਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ’ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਅਹਿਮ ਪਹਿਲੂ ਸਾਂਝੇ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਭਾਵੇਂ ‘ਨਸ਼ਾ ਵਿਰੋਧੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ’ ਸੀ, ਪਰ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਇਹ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਉਭਰਿਆ ਕਿ ਬੱਚੇ ਅਣਗੌਲੇ (Ignore) ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ; ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਪੱਖ ਇਹ ਵੀ ਆਇਆ ਕਿ ਮਾਪੇ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਵੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੀ, ਉਹ ਵੀ ਇਗਨੌਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਦੋਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਪਰ ਇਹ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਔਖੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਰਗੀ ਜਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਡਾ। ਇਸ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੀ ਪਹਿਲ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹੀ ਇਗਨੌਰ ਕਰਦੇ ਨੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਸੁਚੇਤ ਵਰਤਾਰੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਜਾਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਕੁਝ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵੱਲ ਝਾਤ ਪਾਉ:

- * ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਰੱਖ ਕੇ।
- * ਛੇਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਕਰੈਚ ਵਿੱਚ ਤੇ ਫਿਰ ਡੇ-ਕੇਅਰ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਕੇ।
- * ਟੀ.ਵੀ. ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਬੈਠਾ ਕੇ।
- * ਛੋਟੀ ਉਮਰ ’ਤੇ (ਢਾਈ-ਤਿੰਨ ਸਾਲ) ਹੀ ਸਕੂਲ ਭੇਜ ਕੇ।
- * ਪੈਰ-ਪੈਰ ’ਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਦਿ।

ਹੋਰ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਪਹਿਲੂ ਲੱਭ ਜਾਣਗੇ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰਾਂਗੇ। ਇਹ ਵਰਤਾਰੇ ਭਾਵੇਂ ਅਚੇਤ ਨੇ, ਪਰ ਬੱਚੇ ਦੇ ਮਨ ਉੱਪਰ ਇਸ ਦਾ ਅਚੇਤ-ਸੁਚੇਤ, ਦੋਹਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਬੱਚਾ ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ, ਵਿਵੇਕ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋ ਕੇ, ਜਦੋਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਮੁਤਾਬਕ ਉਸ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਤੈਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਵਿਵੇਕ-ਬੁੱਧ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹਾਅ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਮਾਂ ਪਿਉ ਵੱਲੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਅਣਗੌਲਿਆ ਜਾਣਾ, ਅਧਿਆਪਕ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਦਰਅਸਲ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਸਮਝ ਕੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਹੈ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਘਾਟ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਉਹ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਸਮਝ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਰਜ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੇ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਵਿੱਚ ਰਵਾਇਤੀ ਰਹਿਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਮਾਹਿਰਾਂ ਨੇ, ਸਕੂਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਈ ਨਵੇਂ ਪਹਿਲੂ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤੇ ਹਨ; ਪਰ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੋਜਾਂ-ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਰਜਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਦੇ ਇਕ ਤੱਥ ਨਾਲ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਇਕ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਪਹਿਲੂ ਹੈ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਆਪ ਬੱਚਾ ਬਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਬੱਚੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਇਕ ‘ਪਹਿਰੇਦਾਰ’ ਵਜੋਂ ਸਮਝਣਾ ਤਿਆਗ ਦੇਣਗੇ । ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਖੁਦ ਝਾਤੀ ਮਾਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕ ਕਿਵੇਂ ਇਕ ‘ਹੁਕਮਰਾਨ’ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਬੱਚੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਡਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਲੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਕ ਤੱਥ ਇਹ ਕਿ ‘ਵਿੱਦਿਆ, ਵਿਗਿਆਨਕ ਢੰਗ ਦਾ ਤੱਤ ਹਰ ਬੱਚੇ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇਖਣਾ ਹੈ’ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਪਾਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਲਾ-ਜ਼ਮੀ ਹੈ । ਇੱਥੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇਖਣਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਉਮਰ ਮੁਤਾਬਕ ਪੂਰਨਤਾ ਦੇਖਣਾ । ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਹੋਣ ਦਾ (ਆਮ ਤੌਰ ’ਤੇ ਬੱਚੇ ਹੋਣ ਦਾ) ਅਹਿਸਾਸ ਨਾ ਕਰਵਾਉਣਾ । ਇਹੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਜਾਂ ਮਾਂ ਪਿਉ ਨੂੰ ਵੀ, ਬੱਚੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਆ ਕੇ, ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਬੱਚਾ ਹੋ ਕੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੀ, ਇਹ ਕਾਰਜ ਬੱਚੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਸੋਚੇ ਕਿ ਬੱਚੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਆ ਕੇ ਵਰਤਾਵ ਕਰਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੋਣ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਡਿਆਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਬਣਾਉਣ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਤੱਥ, ਲਗਾਤਾਰ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਸਾਨੂੰ ਖੁਦ ਵੀ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਅਸੀਂ ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸਾਲ ਦਰ ਸਾਲ ਬੱਚਿਆਂ

ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੀਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੇ ਬਦਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝੀਏ ਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਿਤ ਕਰੀਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਦਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਰਹੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨਾਲ, ਨਵੇਂ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਦੇਖੀਏ ਤੇ ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢੀਏ । ਇਹ ਸਭ ਸੰਭਵ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ।

ਅਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਇਹ ਨਾ ਕਹੀਏ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਤੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਅਮਨ ਚੈਨ ਗਾਲ ਲਿਆ, ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ । ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠ ਕੇ ਸੋਚੀਏ ਕਿ ਕਿਤੇ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਤੋਂ ਤਾਂ ਤੰਗ ਨਹੀਂ । ਆਪਾਂ ਖੁਦ ਵੀ ਇਕ ਵਧੀਆ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਵੀਏ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਸਹਿਜਤਾ ਵਿੱਚ ਜੀਣ ਦੇਈਏ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਆਪਣੇ ਨਾਜ਼ੁਕ, ਮਾਸੂਮ, ਅਬੋਧ ਬੱਚਿਆਂ ਸਿਰ ਮੜ੍ਹਾਂਗੇ ਤਾਂ ਯਕੀਨਨ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਿੱਤ ਸਕਾਂਗੇ ।

ਡਾ. ਸ਼ਿਆਮ ਸੁੰਦਰ ਦੀਪਤੀ

ਬੱਚੇ ਕਦੇ ਤੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ

ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ, ਮੇਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਕਿਸ਼ੋਰ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਇਸ ਝੁਕਾਅ ਪ੍ਰਤੀ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਕੁਝ ਨਿਰੋਲ ਵਿਗਿਆਨਕ ਕਾਰਨ ਵੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਜਵਾਨੀ ਸੰਭਾਲਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਢ ਕਿਸ਼ੋਰ ਅਵਸਥਾ ਹੀ ਹੈ। ਬਚਪਨ ਕੋਈ ਅਣਗੌਲਿਆ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪੜਾਅ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਬਚਪਨ ਕੁਝ ਕੁ ਅਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪੜਾਅ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਕਿਸ਼ੋਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਕੁਝ ਗੰਭੀਰ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਕਿਸ਼ੋਰ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਇਕ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ—‘ਬੱਚੇ ਕਦੇ ਤੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।’ ਮੈਂ ਇਹ ਲੇਖ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ, ਉਦੋਂ ਨੌਵੀਂ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਮੇਰੇ ਬੇਟੇ ਨੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਿਰਲੇਖ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ‘ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਛਾਪੋਗੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਵਿਕੇਗੀ।’ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਮੇਰੇ ਇਸ ਸਿਰਲੇਖ/ਲੇਖ ਉੱਪਰ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਤਿਕ੍ਰਿਆ ਨੇ ਮੇਰੀ ਸਮਝ 'ਤੇ ਸਹੀ ਲਾਈ ਹੈ।

ਇਹ ਲੇਖ ਮੇਰੀ ਕਿਸ਼ੋਰਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਜਵਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਧੀਆਂ ਪੁੱਤ’ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਜਿਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਹੁੰਗਾਰਾ ਮਿਲਿਆ।

ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਇਕ ਫਿਲਮ ਆਈ ‘ਤਾਰੇ ਜ਼ਮੀਂ ਪਰ’ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਰਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਹਰ ਬੱਚਾ ਖਾਸ ਹੈ। ਇਹ ਫਿਲਮ ਅਜੇ ਆਉਣੀ ਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਪਲੱਸ ਟੂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਬੇਟੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ‘ਆਮਿਰ ਖ਼ਾਨ (ਫਿਲਮ ਦਾ ਐਕਟਰ ਅਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ) ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਸੋਚਦਾ ਹੈ।’ ਬੱਚਿਆਂ 'ਤੇ ਫਿਲਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਕਿਤਾਬ ਅਤੇ ਉਸ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਉਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿਉਂ ਜੋ ਮੈਂ ਫਿਲਮਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਤਰਜੀਹ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਵੋ, ਫਿਲਮਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਬੇਟੇ ਦੀਆਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ, ਉਸ ਪੜਾਅ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ

ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਖੁਦ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇਕ ਗੱਲ ਵੱਲ ਤਾਂ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਬੱਚੇ ਆਖਰ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕੀ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਮਝਦੇ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ, ਇਕ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ‘ਨਸ਼ੇ’ ਕਾਫ਼ੀ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਇਸ ਦੀ ਗੱਲ ਤੁਰੀ ਹੈ। ਹਰ ਸਟੇਜ ਤੋਂ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹੈ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਨਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਤੁਰ ਹੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਨਸ਼ੇ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਗੌਰ ਨਾਲ, ਘੋਖ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਦੇਖਾਂਗੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚੱਲੇਗਾ ਕਿ ਨਸ਼ੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਡੂੰਘੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਫੁੱਲ ਹਨ ਜਾਂ ਕੋਈ ਲੱਛਣ ਹੈ। ਅਸਲ ਸਮੱਸਿਆ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਹੈ।

ਨਸ਼ੇ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਘੋਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਰਵੇਖਣ ਕਰਵਾ ਕੇ, ਅੰਕੜੇ ਛਾਪ ਕੇ, ਸੈਮੀਨਾਰ ਕਰਵਾ ਕੇ, ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਕੋਈ ਵਧੀਆ ਨਤੀਜੇ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੇ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪੱਧਰ ਦਾ ਮਾਹਿਰ ਕਹੇਗਾ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ੇ ਲੈਣ ਦੀ ਦਰ ੬੭.੩ ਫੀ ਸਦੀ ਹੈ (ਦਸਮਲਵਾਂ ਤਕ ਅੰਕੜੇ) ਤੇ ਇਕ ਆਮ ਬੰਦਾ ਕਹੇਗਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਛੇਵਾਂ ਦਰਿਆ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਵਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਵਾਲ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਕਸੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਤੁਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵੱਡਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਦੇ ਹਨ—ਨੌਜਵਾਨ। ‘ਖੁਦ ਪੀੜਤ’ ਧਿਰ ਜੋ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਆਪ ਹਨ। ਹੈ ਨਾ ਕਮਾਲ ਦੀ ਗੱਲ !

‘ਪੀੜਤ ਧਿਰ’ ਨੂੰ ਹੀ ਨਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੀੜਤ ਧਿਰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਰਤਾ-ਧਰਤਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਦੇ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ‘ਪੀੜਤ ਧਿਰ’ ਨਾ ਸਮਝ ਕੇ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੌਜ ਲੈਣ ਵਾਲੀ, ਬੇਕਾਰ, ਗ਼ੈਰ-ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਜਾਂ ਇਸ ਸਮਝ ਦੇ ਤਹਿਤ ਨੌਜਵਾਨਾਂ/ ਕਿਸ਼ੋਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਜਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਣਾ ਸਗੋਂ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ

ਹੈ। ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਖਾਈ ਵੱਡੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਸਲਾ ਵਧਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਿਗਾੜ ਵੱਧ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਫ਼ਾਵਾਂ ਫੜਿਆਂ ਜਾਂ ਲੱਛਣਾਂ ਨੂੰ ਨਜਿੱਠਣ ਨਾਲ ਸਮੱਸਿਆ ਕੁਝ ਦੇਰ ਲਈ ਤਾਂ ਹੱਲ ਹੋਈ ਜਾਂ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਆਈ ਜਾਪਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ।

ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਇਹ ਉਪਰਾਲਾ-ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਗੱਲ-ਬੱਚੇ ਦੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਜੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਇਹ ਸਮਝ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਣਗਹਿਲੀ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਵੀ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਗੱਲ ਏਨੀ ਨਵੀਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸੋਚੀਏ ਕਿ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਇਹ ਸਮਝ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਅੱਪੜੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਦਰਅਸਲ ਅਸੀਂ ਸੁਚੇਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਵੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿਲੇਬਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਗਿਆਨਵਰਧਕ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਸਿਲੇਬਸ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਪਹਿਲੂ ਤਾਂ ਹੀ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਖੋਜ ਪਰਖ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਹਿਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਤੱਥ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਾ ਆਪਣੇ ਸ਼ਗਿਰਦਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸਬਕ ਵੇਲੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ—ਅਧਿਆਪਕ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਸ਼ਗਿਰਦ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ—ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ, ਜਿਸ ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ, ਅਧਿਆਪਕ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ।

ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਗ਼ਮ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ, ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਥਾਂ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਮੋਹਰੀ ਗੁਣ ਬੱਚੇ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਸਕਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਅਧਿਆਪਕ ਵਰਗ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਖੁਦ ਹੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ,

ਪਰ ਸਾਡੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤਾਂ ਹਰ ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਇਕ ਬੋਝ ਵਾਂਗ ਲੈਣ ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਭੰਡਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਬੋਝ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਦੇਵੇਗਾ? ਸਿਲੇਬਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਡੀ ਮਨੋਵਿਰਤੀ ਹੈ ਪੜ੍ਹਨਾ, ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇਣਾ, ਪਾਸ ਹੋਣਾ ਤੇ ...ਭੁੱਲ ਜਾਣਾ।

ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰੇ। ਕੇਵਲ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੀ ਬੰਦਾ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ, ਮਿੱਤਰਤਾ ਅਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਅਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਬੀਜ ਬੋਝ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕ ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਦਿਲ ਤਕ ਰਾਹ ਲੱਭਣ ਯੋਗ ਹੋਵੇ।

ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਹਰ ਢੰਗ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਅਥਾਹ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਭਰੋਸੇ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੋਵੇ। ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ : ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਲੈ ਜਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਸਿੱਖਣ ਵਿੱਚ ਉਹਦੀ ਮਦਦ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਹਦੀ ਬੌਧਿਕ ਘਾਲਣਾ ਕਿਵੇਂ ਸੌਖੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ। ਉਹਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵ ਕਿਵੇਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਪਕੇਰੇ ਬਣਾਏ ਜਾਣ, ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਿ 'ਮਨੁੱਖ ਚੰਗਾ ਹੈ' ਕਿਵੇਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਇਹ ਕੁਝ ਕੁ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਪਹਿਲੂ, ਜੋ ਮਾਂ ਪਿਉ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣ। ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਗੱਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੌਧਿਕ ਘਾਲਣਾ ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ, ਇਸ ਲਈ ਉਭਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ (ਘਰ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਦੋਵੇਂ ਥਾਈਂ) ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਚਪਨ ਪ੍ਰਤੀ ਸਿਹਤਮੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਨੋਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਹੈ।

ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਦਹਾਕੇ ਕੋਈ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਖੋਜ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਆਪਣੇ

ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਸੀ ਉਹ ਤਸਵੀਰ ਹੀ ਅਸੀਂ ਦੁਹਰਾਉਂਦੇ ਹਾਂ । ਅਸੀਂ ਵੀ ਉਹ ਢੰਗ-ਤਰੀਕੇ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸੀ । ਉਹ ਡੰਡਾ । ਉਹੀ ਸਜਾ ਦੇਣੀ । ਹੁਣ ਜੋ ਡੰਡਾ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ ਤਾਂ 'ਬੱਪੜ' ਤਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਹੈ । ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਕੱਢਣ ਲਈ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਡੰਡੇ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਘਾਤਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਅਜਿਹੇ ਅਧਿਆਪਕ ਹੋਣਗੇ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸੋਚਣ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕੁੱਟ ਕੁੱਟ ਕੇ, ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਾਂਗ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਇਹ ਢੰਗ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਉਣਾ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸੋਚ ਦਾ ਅਧਾਰ ਮੌਲਿਕ, ਨਿੱਜੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਉਹ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪਿਛੋਕੜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੌਰਾਨ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਅੰਸ਼ ਯਾਦ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਕਹਿ ਕੇ ਸਾਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ 'ਕਿਤਾਬੀ ਢੰਗ ਨੇ, ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੇਂਡੂ ਗੰਵਾਰਾਂ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਹ ਸਾਡੇ ਮੁਲਕ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਇਹ ਬੱਚੇ ਤਾਂ ਡੰਡੇ ਦੇ ਪੀਰ ਨੇ ।' ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਦਲੀਲ ਵੀ ਦੇਣਗੇ ਕਿ ਹੁਣ ਡੰਡੇ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਨਤੀਜਾ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚੇ ਵਿਗੜ ਗਏ ਨੇ, ਵਿਗੜ ਰਹੇ ਨੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਕੇ, ਅਧਿਆਪਕ ਆਪਣੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ 'ਤੇ ਪਰਦਾ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਅਧਿਆਪਕ ਵਰਗ ਨੂੰ ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ—

ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਇਕ ਪਹਿਲੂ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਉਮਰ 'ਤੇ ਬੱਚਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ (ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਅਣਜਾਣ, ਘੱਟ ਸਮਝ ਵਾਲੇ, ਅਵਿਕਸਿਤ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਯਾਰ ! ਤੂੰ ਤਾਂ ਅਜੇ ਬੱਚਾ ਹੈਂ) ਬੱਚਾ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਮੁਤਾਬਕ ਹਰ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਇਕ ਪੂਰਨ ਇਕਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਵੱਜੋ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਪੂਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਤਾਂ ਹੀ ਕਰਾਂਗੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਉਸ ਪੜਾਅ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਸਮਝਾਂਗੇ ।

ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮਾਂ ਪਿਉ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੱਖਰਾ ਵਰਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਅਧਿਆਪਕ ਵੀ ਤਾਂ ਮਾਂ ਬਾਪ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਜੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵੀ ਹੋਣ (ਮਤਲਬ ਜੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਖੁਦ ਅਧਿਆਪਕ ਨਹੀਂ) ਤਾਂ ਉਹ ਅਕਸਰ ਮਿਲਦੇ ਵੀ ਹਨ (ਜੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਤਾਂ ਮਿਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ) ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮਾਂ ਪਿਉ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣਾ ਹੈ, ਇਕ ਵਧੀਆ ਪਰਿਵਾਰਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ-ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇਖਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਪੜਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ । ਜੇ ਉਹ ਬੱਚੇ ਲਈ ਚਾਕਲੇਟ, ਖਿਡੌਣੇ, ਹੋਰ ਖਾਣ ਪੀਣ, ਪਹਿਨਣ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਰੀਦਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਪੜਾਅ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਰ ਮਾਨਸਿਕ ਲੋੜਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਖਰੀਦ ਕੇ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਮਾਹਰ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਪੁੱਛ ਵੀ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਮਾਨਸਿਕ ਖੋਜ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਚਲਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਸਦਾਚਾਰਕ ਲੱਛਣ, ਦਿਆਲਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਨੇਕੀ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਟੱਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਬੱਚੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਚੰਗੇ, ਹਮਦਰਦ ਅਤੇ ਨਿੱਘੇ ਦਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਬਣਦੇ ਹਨ ।

ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸਾਡੀ ਇਹ ਲੋੜ, ਸਾਡੀ ਸੋਚ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਬਣੀ । ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਖੋਜਾਂ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਨਾਲ ਜੁੜਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਸਬੱਬ ਸੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ—ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਉਜਾਗਰ ਹੋਏ ਕਈ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਪਹਿਲੂ ।

ਸਿਹਤ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ, ਸਮਾਜੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਇਆਂ, ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਕਈ ਸਿਹਤ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹੋਇਆਂ, ਖਾਸ ਕਰ ਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬਾਰੇ ਟੀਕਾਕਰਨ ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ, ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ, ਸਰਵੇਖਣ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਗੱਲ ਉੱਭਰਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਝੀ ਕਿ ਬੁਨਿਆਦ ਪੱਕੀ ਹੋਵੇ । ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਸਿਹਤਮੰਦ ਬੱਚੇ ਦੀ ਆਮਦ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜਣਨੀ ਦੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਠੀਕ

ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੋਵੇ। ਜੇਕਰ ਬੱਚਾ ਛੇ ਸਾਲ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਵਰ੍ਹੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਹੋਣ, ਉਹ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਬਲ ਹੋਵੇ। ਜੇਕਰ ਮਿਡਲ ਜਾਂ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਬੱਚਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਠੀਕ ਹੋਵੇ। ਬੁਨਿਆਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਨਿੱਗਰ ਬੁਨਿਆਦ।

ਘਰ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸੁੱਟ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਸਕੂਲ ਵੀ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਸਿਲੇਬਸ ਮੁਕਾ ਕੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਹੈ।

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਇਹ ਹੈ—ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤਕ ਸੀਮਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਘੰਟੀਆਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਭਰਪੂਰਤਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖੇ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ-ਪੱਧਰਾ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਸਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਢਾਲਣਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਸੋਹਣਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਖੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮੁੱਖ ਪੰਖੜੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਅਣ-ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਵੰਡ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਵਿੱਦਿਆ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ—ਸਬਕ, ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ!

ਸਬੱਬ ਸੀ—ਨੌਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਨਸ਼ੇ ਦਾ। ਉਮਰ ਜੋ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਸੋਲਾਂ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਪਲੱਸ ਵਨ ਅਤੇ ਪਲੱਸ ਟੂ। ਵੈਸ਼ੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦੀ ਉਮਰ ੧੩-੧੪ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪੰਦਰਾਂ-ਸੋਲਾਂ ਸਾਲ ਪਲੇ ਪਲੀ ਮਨਫ਼ੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਦਰਾਂ-ਸੋਲਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਦੌਰਾਨ ਕੀ ਕੀ ਵਾਪਰਿਆ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਜਾਣੇ ਸਮਝੇ, ਅਸੀਂ ਸਮੱਸਿਆ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਸਹੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਉਸਾਰ ਸਕਦੇ। ਇਕੋ ਦਮ ਕਦੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਸਿਹਤ ਵਿਭਾਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਬਿਮਾਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹਵਾ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋ, ਉਹ ਹਵਾ ਤੁਹਾਡੇ ਨੱਕ, ਸੰਘ

ਵਿੱਚੋਂ ਹੁੰਦੀ ਫੇਫੜਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਗੰਦਾ ਖਾ-ਪੀ ਲੈਂਦੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ੁਬਾਨ, ਖੁਰਾਕ ਨਲੀ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਉਹ ਪੇਟ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫੇਫੜੇ-ਪੇਟ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਸਰੀਰ ਦੀ ਇਕ ਸੁਰੱਖਿਆ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ, ਉਹ ਹਰਕਤ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਹਵਾ ਅਤੇ ਖੁਰਾਕ ਦੇ ਮਾੜੇ ਅੰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਦੋ-ਚਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਜੰਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸੁਰੱਖਿਆ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਜਾਨ ਹੈ ਜਾਂ ਹਮਲਾਵਰ ਕਿੰਨੇ ਤਕੜੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਦਿਨ-ਹਫ਼ਤੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਸਰੀਰ ਅਸਮਰਥ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਦਾ। ਹਰ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਸਮਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਚਾਹੇ ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਹੈ, ਸਰੀਰਕ ਜਾਂ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਹੈ।

ਇਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੈ। ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਕਿਸ਼ੋਰ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਪਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸੋਲਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਇਕ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਚਾਲ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਬਚਪਨ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਬਚਪਨ ਅਸਲੀ, ਸਪੱਸ਼ਟ, ਸੱਚਾ, ਦੁਹਰਾਇਆ ਨਾ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਹੈ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਕੀ ਵਾਪਰਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਨੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ; ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਕੀ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਇਆ, ਵੱਡੀ ਹੱਦ ਤਕ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਿਥਣਗੇ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਬਣੇਗਾ। ਆਚਰਣ, ਸੋਚ ਕੇ ਅਮਲਾਂ ਅਤੇ ਬੋਲੀ ਦਾ ਬਣਨਾ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਕੂਲੀ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚੇ ਦੇ ਦਿਲ ਅਤੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਸਬਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਕੁਝ ਦਾਖ਼ਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਕਾਰਨ ਦਾਖ਼ਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਂਦ ਹੈ, ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਦੀ ਘੜੀ ਤੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਔਖੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਿਤਾਬ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਸਕਿਆ।

ਹੁਣ ਨਿਰਭਰ ਇਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦੇ ਹਾਂ। ਬਿਮਾਰ ਹੋਏ ਨੂੰ ਅੱਜ ਨਜਿੱਠੀਏ ਜਾਂ ਉਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ

ਸਮਝੀਏ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੁਝ ਕਾਰਗਰ ਕਦਮ ਪੁੱਟੀਏ ਕਿ ਬਿਮਾਰੀ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤਦ ਤਕ ਦੇਖਦੇ ਰਹੀਏ ਕਿ ਬਿਮਾਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਰਕਤ ਵਿੱਚ ਆਈਏ ਜਾਂ ਉਸ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਲੈ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਿਆਰੀ ਕੱਸੀਏ ।

ਨਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਇਕ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਬਾਰਡਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ । ਉਹ ਹੁਣ ਨਸ਼ਿਆਂ ਰਾਹੀਂ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਰਾਹ ਲਗਾ ਕੇ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨੀ ਨੂੰ (ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਰੱਥ, ਸਿਹਤਮੰਦ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਤਾਕਤ) ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਨੂੰ 'ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਜੰਗ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਬੰਗਲਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ ਜੋ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਹਨ । ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਦਮ ਹੈ । ਇਸ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਕਿੱਤੂ-ਪ੍ਰੰਤੂ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਅਧਾਰ ਹੈ, ਦਲੀਲ ਹੈ । ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਗੁਆਂਢੀ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਦੋਂ ਤਕ ਕੋਈ ਸੋਧ ਨਹੀਂ ਲਾ ਸਕਦਾ ਜਦੋਂ ਤਕ ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ 'ਤੇ ਪਰਦਾ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਹਾਲਤ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਨੀ ਹੀ ਪਵੇਗੀ ।

ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਸ਼ੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਪਹਿਲੂ ਹੈ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ । ਇਸ ਉਮਰ ਦੇ ਹੋਰ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚੱਲੇਗਾ ਕਿ ਜੋ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੁੱਲ ਐਚ.ਆਈ. ਵੀ. ਪੀੜਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚੋਂ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਪੀੜਤ ਹੋਣ ਦੀ ਦਰ ਲਗਪਗ ਅੱਧੀ ਹੈ । ਸੜਕ ਹਾਦਸਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਰੀਜ਼ ਵੀ ਇਸੇ ਉਮਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਆਪਕ ਅਤੇ ਡੂੰਘੇ ਜਾਵੀਏ (Angle) ਤੋਂ ਦੇਖਣ ਪਰਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਇਹ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਕਿਸੇ ਡੂੰਘੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹਨ ।

ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨਾਲ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੱਬ:

ਕਿਸ਼ੋਰ ਵਰਗ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ੋਰ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ

ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਨਵਾਂ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਬੱਚਾ, ਜਵਾਨ, ਬੁੱਢਾ ਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਧੇੜ ਉਮਰ ਪਾ ਕੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਪਰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਜਵਾਨੀ ਤਕ ਪੌੜ੍ਹ ਹੋਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤਾ ਤਰਜੀਹ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਸਰੀਰ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਖਰੇਵਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸੈਕਸ ਅੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਡੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਲ ਵਿਆਹ ਜਾਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਸੈਕਸ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂ ਸੰਯੁਕਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਚੇ-ਤਾਏ, ਭੂਆ-ਮਾਸੀ ਆਦਿ ਦੇ ਟੱਬਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਇਕ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਦੇ, ਹਾਣ ਦੇ ਭੈਣ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਵਿਚਰਦੇ ਇਹ ਪੜਾਅ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਕਿੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝ ਕੇ, ਛੋਟੀ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸੈੱਟ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸੋਲਵਾਂ ਸਾਲ ਟੱਪਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਕਿਸ਼ੋਰ ਵਰਗ, ਇਹ ਬਚਪਨ ਅਤੇ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚਲਾ ਪੜਾਅ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੁਣ ਉੱਭਰ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ-ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਅ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਤਬਦੀਲੀ ਜੁੜੀ ਹੀ ਹੈ । ਨਵੇਂ ਪਹਿਲੂ— ਨਵੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਤਾਂ ਸਮਝੀਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਵੇਂ ਪੜਾਵਾਂ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਨਜਿੱਠਣ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖੀਏ । ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਦੂਰੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਗੋਂ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ।

ਗੱਲ ਸੀ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ । ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਕ ਵਿਉਂਤ ਉਲੀਕਣ ਦੀ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਇਸ ਸਮਝ ਮੁਤਾਬਕ ਇਕ ਯੋਜਨਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ । ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਸ਼ਾ ਕਰਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੜਾਅ ਹਨ । ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਹੈ ਨਸ਼ਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਫਿਰ ਨਸ਼ਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਾ ਤੇ ਤੀਸਰਾ ਪੜਾਅ ਹੈ ਨਸ਼ਈ ਹੋ ਜਾਣਾ । ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਦਖਲ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਨਜਿੱਠਿਆ ਜਾਵੇ । ਨਸ਼ੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ

ਰਹੇ ਵਰਗ ਨੂੰ ਮਨੋਬਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਇਸ ਵੱਲ ਝੁਕਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ । ਨਸ਼ੇ ਜਾਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਵਰਗ ਨੂੰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਨਸ਼ਈਆਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਾ ਛੁਡਾਉ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਨਸ਼ਾ ਮੁਕਤ ਕਰਕੇ, ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਵੇ ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾਨਸਿਕ ਝੁਕਾਅ ਮੁਤਾਬਕ, ਉਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜੋ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਿ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਬਲ ਤਾਂ ਬਣਾਈਏ ਕਿ ਉਹ 'ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਜੰਗ' ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ । ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਜੰਗ ਪਛਾਣ ਲਈ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਜਾਰੀ ਹੋਣਾ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਦਰਸ਼ਕ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ? ਜਾਂ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਣਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ? ਅਸੀਂ ਬਾਰਡਰ 'ਤੇ ਜੰਗ ਮੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਕਹਿ ਕੇ ਵੀ ਕਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਬਜਟ ਉਸ ਲਈ ਲਗਾ ਰਹੇ ਹਾਂ—ਤੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵੀ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰੋ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਸਥਿਤੀ ਉਲਟ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਖੁਦ ਹੀ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਰੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਸਖ਼ਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅੱਜ ਇਹ ਸਮੈਕ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇ। ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤਕ ਲੋਕ, ਸਮੱਗਲਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਨਾ ਦੇਣ ਤਾਂ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਦੇਖੋ, ਬਾਰਡਰਾਂ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਸੂਸੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਗੱਦਾਰ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਜੇਕਰ ਸਾਰਾ ਲਾਣਾ ਹੀ ਮਾੜਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਉਪਾਅ ਹੈ ? ਅਸੀਂ ਸਿੱਧੇ-ਅਸਿੱਧੇ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਖੁਦ ਹੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਉਹ ਖੁਦ ਇਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨੇ । ਹੈ ਨਾ ਕਿੰਨੀ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ! ਸਾਮਰਾਜੀ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਇਹੀ ਤਾਂ ਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੰਮ ਉਸ ਨੇ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਇਸ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕੁਝ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ।

ਮੈਂ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਨਸ਼ੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮਰ ੧੩-੧੪ ਸਾਲ ਹੈ । ਲਗਭਗ ਛੇਵੀਂ ਕਲਾਸ । ਇਹ ਚਾਹੇ ਤੰਬਾਕੂ, ਜਰਦੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਬੀੜੀ-ਸਿਗਰੇਟ ਤੋਂ ਜਾਂ ਡੋਡੇ ਆਦਿ ਤੋਂ । ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਰਵੇਖਣ ਮੁਤਾਬਕ, ਉਮਰ ਇਹ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਨਸ਼ੇ ਕਰਨ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ

ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲਾਂ ਤੋਂ ਇਕ-ਇਕ, ਦੋ-ਦੋ ਅਧਿਆਪਕ ਬੁਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਬਾਰੇ, ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਮਾਪੇ-ਅਧਿਆਪਕ ਮੀਟਿੰਗ ਦੌਰਾਨ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਕਰ ਸਕਣ ।

ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਦੋ ਰੋਜ਼ਾ ਖਾਕਾ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ। ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਸ਼ੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਨਸ਼ੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਸਕੂਲ ਹੀ ਕਿਉਂ? ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ, ਨਸ਼ੇ ਛੁਡਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਾਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਗੱਲ ਕਰਵਾਈ ਜਾਵੇ । ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੀ ਨਸ਼ਾ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸ.ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਏ.ਡੀ.ਸੀ. ਅਤੇ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਸਨ; ਜਿਵੇਂ ਸਰਵ ਸ੍ਰੀ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਠਾਕੁਰ, ਪਿੰ: ਵਾਈ.ਪੀ. ਗੁਪਤਾ, ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਲਾਲ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲਾਲ ਮੰਨਣ, ਦੀਪਕ ਬੱਬਰ, ਸੁਰਜੀਤ ਸ਼ਰਮਾ, ਸਿਵਲ ਸਰਜਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿੱਖਿਆ ਦਫ਼ਤਰ ਤੋਂ ਗਿਰੀਸ਼ ਵਰਮਾ । ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਨੋਰੋਗ ਵਿਭਾਗ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਮੈਡੀਸਨ ਵਿਭਾਗ, ਸਰਕਾਰੀ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸਿਹਤ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਤੋਂ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲੈਣ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੋਚਿਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਾਰਕੋਟਿਕ ਸੈੱਲ ਤੋਂ ਅਤੇ ਐਸ.ਐਸ.ਪੀ. (ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਤੇ ਦੇਹਾਤੀ) ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਸਾਂਝੇ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਲਾਉਣ ਬਾਰੇ ਤਜਵੀਜ਼ ਰੱਖੀ ਗਈ ।

ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕਦੇ ਹੋਏ, ਇਹ ਸੋਚਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਤਰਫ਼ਾ ਨਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ । ਸਿਰਫ਼ ਮਾਹਿਰ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਨਾ ਕਰਨ ਸਗੋਂ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਰਹੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸਰਗਰਮ ਭੂਮਿਕਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਸਾਰੇ ਅਧਿਆਪਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਭਾਗੀਦਾਰ ਸਮਝਣ । ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ, ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪੂਰਵ-ਮੁਲਾਂਕਣ ਲਈ ਦਸ ਕੁ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਵਲੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ।

ਨਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਉਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਸਨ :

1. ਕਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਨਸ਼ਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?
2. ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਨਾਂ (ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਤੰਬਾਕੂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ) ਭਾਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਨਸ਼ੇ।
3. ਨਸ਼ੇ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ / ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ
4. ਨਸ਼ਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ?
5. ਨਸ਼ਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ (ਵਿਦਿਆਰਥੀ) ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ।
6. ਨਸ਼ੇ ਛੱਡਣਾ ਆਸਾਨ ਹੈ ਜਾਂ ਮੁਸ਼ਕਲ? ਜੇਕਰ ਆਸਾਨ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਉਂ, ਜੇਕਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਉਂ?
7. ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨਾਲ ਨਿੱਪਟਣ ਲਈ ਕੀ ਕਦਮ ਪੁੱਟਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ?
8. ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨਾਲ ਨਿੱਪਟਣ ਲਈ ਸਕੂਲ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ?
9. ਤੁਹਾਡੀ ਰਾਏ ਮੁਤਾਬਕ ਨਸ਼ਾ ਵਿਰੋਧੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਕੀ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?
10. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ਾ ਛੁਡਾਉ ਕੇਂਦਰ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਹਨ?

ਸੱਠ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਗਰੁੱਪ, ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਤ ਗਰੁੱਪ ਪਹੁੰਚੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਿਡਲ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਵਾਲੇ ਸਕੂਲਾਂ ਤੋਂ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ । ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿੱਖਿਆ ਅਫ਼ਸਰ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਯਕੀਨ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲ ਇਸ ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ।

ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਵਲੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ । ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀਹ ਮਿੰਟ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਇਮਤਿਹਾਨ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕੋਈ ਫੇਲ੍ਹ ਪਾਸ ਵਾਲੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣਾ

ਨਾਂ ਵੀ ਨਾ ਲਿਖਣ । ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਵਲੀ ਦਾ ਮੰਤਵ ਦੱਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ ਦੇ ਆਯੋਜਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਚੱਲੇਗਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਸੀਮਾ ਕੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਗੱਲ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਤੋਰੀ ਜਾਵੇ ।

ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ, ਸਮਾਜ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਕੋਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਸਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਢੁਕਵੇਂ ਜਵਾਬ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ/ਜਵਾਬਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ।

ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਦਾ ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਜੀ ਆਇਆਂ ਜਾਂ ਸ਼ੁੱਭ ਸਵੇਰ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਅਤੇ ਮੰਤਵ ਦੱਸਦਾ । ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਅਜੋਕੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਹ-ਸੱਠ ਅਧਿ-ਆਪਕ ਨਹੀਂ ਹੋ, ਪੰਜਾਹ ਸੱਠ ਸਕੂਲ ਹੋ, ਪੰਜਾਹ ਸੱਠ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਹੋ ; ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਗੱਲਾਂ ਅਸੀਂ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਕਰਨੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਸਿਰਫ ਤੁਹਾਡੇ ਤਕ ਮਹਿਦੂਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੀਆਂ, ਉਹ ਸਕੂਲ ਦੇ ਹੋਰ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣੀਆਂ ਹਨ, ਤੁਹਾਡੇ ਜ਼ਰੀਏ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਨੀਆਂ ਹਨ । ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਡਿਯੂਟੀ 'ਤੇ ਆਏ ਹੋ । ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਬੋਝ ਲੱਗਦਾ ਹੋਵੇ । ਅਕਸਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ੈਰ-ਵਿੱਦਿਅਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਰਵੇਖਣਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚੋਣ ਡਿਯੂਟੀਆਂ ਤਕ । ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਵਿਭਾਗੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਮਝ ਕੇ ਲੈ ਰਹੇ ਹੋਵੋਗੇ । ਪਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਦੋ ਦਿਨ ਇੱਥੇ ਗੱਲਬਾਤ ਸੁਣਨੀ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਉਹ ਕੋਈ ਓਪਰਾ ਹੈ ਜਾਂ ਗ਼ੈਰ-ਵਿੱਦਿਅਕ ਹੈ । ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣੂ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਵੈਸੇ ਵੀ ਕਦੇ ਨਾ ਕਦੇ, ਸਵੇਰੇ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਸਿਲੇਬਸ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ, ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕੋਗੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ੰਕੇ ਵੀ ਮਿਟਾ

ਸਕੋਗੇ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿਨਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇਕ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਹੋ, ਅਧਿਆਪਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਇਕ ਸੁਚੇਤ ਨਾਗਰਿਕ ਹੋ । ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਸਿੱਖਾਂਗੇ ।

ਦੂਸਰਾ ਪੱਖ, ਜਿਹੜਾ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੇ ਵੱਧ ਨੇੜੇ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਿਸ ਵੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚੋਂ ਆਏ ਹੋ, ਜਿਸ ਢੰਗ-ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਸ ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਤੁਹਾਡੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਕੂਲ ਦੇ ਬਾਕੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋਵੋਗੇ । ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਂਦੇ ਹੋਵੋਗੇ । ਇਸ ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ ਪ੍ਰਤੀ ਜਦੋਂ ਚੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਆਈ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਤੁਹਾਡਾ ਚਿਹਰਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਇਸ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕਈ ਚਿਹਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਅਕਸਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਮੇਰਾ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਿਸ ਵੀ ਕਾਰਨ, ਇਸ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਪੁੱਜੇ ਹੋ, ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ, ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਬਣਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉ ।

ਨਸ਼ੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ—

ਇਕ ਜਾਣ ਪਛਾਣ

ਪਿਆਰੇ ਸਾਥੀਓ ! ਵਿਸ਼ਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਆਏ ਹੋ । ਨਸ਼ੇ ! ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਨਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਹੀ ਹੈ । ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ-ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਰਨ ਤੋਂ ਹੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਨੀਝ ਨਾਲ ਦੇਖਣਾ ਸਿੱਖਿਆ, ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਸਮਝਣ ਦਾ ਅਮਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਤਜਰਬੇ ਕੀਤੇ (ਤੀਰ ਤੁਕੇ ਲਾ ਕੇ ਸਿੱਕਿਆਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ) ਤਾਂ ਨਸ਼ੇ ਵੀ ਉਸੇ ਅਮਲ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੇ । ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਮਰਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ । ਅਲਕੋਹਲ (ਸ਼ਰਾਬ) ਦਵਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਫ਼ੀਮ ਦੇ ਹੋਰ ਮੈਡੀਕਲ ਫ਼ਾਇਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਤਾਕਤਵਾਰ ਦਰਦ ਨਿਵਾਰਕ ਦਵਾ ਹੈ । ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ

ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਦਵਾਈਆਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਮੁਕਾਮ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ, ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋਈਆਂ ਹਨ । ਨਸ਼ਈ, ਅਮਲੀ, ਸ਼ਰਾਬੀ, ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਗ ਦਾ ਅੰਗ ਰਹੇ ਹਨ । ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਅੱਜ ਇਹ ਲੋੜ ਕਿਉਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ ਲਈ ਸੈਮੀਨਾਰ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣ, ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾਣ, ਸੁਚੇਤ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ, ਆਖਿਰ ਕਿਉਂ ? ਮੈਂ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਦੋ ਤਿੰਨ ਪਹਿਲੂ ਜ਼ਰੂਰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਨਸ਼ੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਵਾਈ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਚੰਗਿਆਈ ਦੇ ਤੱਤ ਵੀ ਰਹੇ ਹਨ । ਪਰ ਅੱਜ ਜੋ ਨਸ਼ੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ—ਸਮੈਕ, ਟੀਕੇ, ਕੈਪਸੂਲ, ਕਲੱਬ ਡਰੱਗਜ਼ ਆਦਿ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਨਸ਼ੇ ਹੀ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਦਵਾਈ ਵਾਲਾ ਪਿਛੋਕੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਲਈ ਹੀ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਕਨਾ ਹੈ । ਬੱਸ !

ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਨਸ਼ੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਹਨ ਵੀ, ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਰਾਬ, ਅਫ਼ੀਮ, ਭੰਗ ਆਦਿ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੱਤ ਲੱਗਣ ਲਈ ਇਕ ਸਮਾਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ । ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਤਜਰਬੇ ਜਾਂ ਸੌਕ ਲਈ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਮਿਕਦਾਰ ਵਧਦੀ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਨਸ਼ਈ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਅਜੋਕੇ ਨਸ਼ੇ ਅਜਿਹੇ ਨਸ਼ੇ ਹਨ ਜੋ ਇਕ ਵਾਰ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁੜ ਤੋਂ ਮੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਪਹਿਲੀ ਪੁੜੀ ਜਾਂ ਪਹਿਲਾ ਟੀਕਾ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਰਿਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਇਹ ਗੰਭੀਰਤਾ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਸਿਰਫ਼ ਤਜਰਬੇ ਲਈ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਦਾ ਆਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਤੀਸਰਾ ਅਹਿਮ ਪਹਿਲੂ ਹੈ ਕਿ ਨਸ਼ੇ ਕਿਸੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵਰਗ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਨਸ਼ੇ ਮਹਿੰਗੇ ਹਨ । ਸਮੈਕ ਦੀ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਖੁਰਾਕ ਤਕਰੀਬਨ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਕਰੀਬਨ ੧੮-੧੯ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਕਾਲਜ,

ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨ, ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਗਰਿਫਤ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਏਨੀ ਮਹਿੰਗੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅਮੀਰ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਫਸਦੇ ਹਨ; ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਜੇਕਰ ਇਹ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸੌ ਦੀ ਵਿਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਪਹਿਲੂ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਵੱਧ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣਾ ਵੀ ਹੈ । ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਧੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਇਸ ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਜਾਲ ਵਿਛਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਆਦੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਨਸ਼ੇ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਲਈ ਉਕਸਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੀ ਖੁਰਾਕ ਜਾਰੀ ਰੱਖ ਸਕੇ । ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਦੇਖਦੇ ਹੋ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਵਾਰੀ ਉਹ ਆਨੇ-ਬਹਾਨੇ ਪੈਸੇ ਘਰੋਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਪੈਸੇ ਚੁਰਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਘਰ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਵੇਚਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਗਲੀ-ਗੁਆਂਢ, ਸੜਕ 'ਤੇ ਪਰਸ ਚੈਨੀਆਂ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਅਜੋਕਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਲਈ ਮਾਰੂ ਹੈ। ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਸਮਰਥ ਸਰਮਾਇਆ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਸਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਹਾਲਚਾਲ, ਉਸ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ, ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਬਾਰੇ ਦੋਸਤਾਂ-ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਨਾਲਾਇਕੀ ਜਾਂ ਘੱਟ ਨੰਬਰਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਵੱਧ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਚਲੋ, ਬੱਚਾ ਨਸ਼ਿਆਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਤਾਂ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸੁਕਰ ਹੈ! ਸੁਕਰ ਹੈ!! ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਚੱਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਨਸ਼ੇ ਜਿੱਥੇ ਸਰੀਰਕ-ਮਾਨਸਿਕ ਮਨੋਵਿਕਾਰ ਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਨੌਜਵਾਨ ਗ਼ੈਰ-ਸਮਾਜਿਕ ਢੰਗ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹਾਂ ਕਿ ਨਸ਼ੇ ਪਹਿਲੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ, ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵੱਧ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣ ਕੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਰਹੇ

ਹਨ। ਜੇਕਰ ਬਾਕੀ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਪਲ ਕੁ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਨੁਕਤਾ ਹੈ—ਸਾਡੇ ਕਿਸ਼ੋਰ, ਗੱਭਰੂ ਅਤੇ ਮੁਟਿਆਰਾਂ, ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ 'ਤੇ ਪੈਰ ਧਰ ਰਹੇ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ । ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਈਏ ਜੋ ਕਿ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਵੱਸ ਹੈ ।

ਨਸ਼ਾ ਵਿਰੋਧੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸੁਰਜੀਤ ਸ਼ਰਮਾ ਨੇ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਇਕ ਗੱਲ ਜੋੜੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਪਹਿਲੂ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਨਸ਼ੇ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਵੇਂ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੈ—ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ 'ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਯੁੱਧ ।' ਦੂਸਰਾ ਇਹ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਅਮੀਰ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਧੰਦਾ ਹੈ । ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਇਕ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਕਿਲੋ ਦੇ ਭਾਅ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਇਹ ਇਕ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਕਿਲੋ ਦੇ ਭਾਅ ਵਿਕਦੀ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਸਚਾਈ ਵਿੱਚ, ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਾਡੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਹੈ । ਗੱਲ ਚਾਹੇ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੀ ਹੋਵੇ, ਚਾਹੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਈਜ਼ਾਦ ਦੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਕੁਝ ਕਮੀਆਂ ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਉਸਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਨੋਬਲ ਨੂੰ ਏਨਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ ਆਸਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

'ਸਕੂਲ ਹੀ ਕਿਉਂ?' ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ, ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਯੋਗਿੰਦਰ ਪਾਲ ਗੁਪਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਮਾਂ ਪਿਉ ਸਕੂਲ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ । ਉਹ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਭੇਜ ਕੇ ਆਪ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ । ਦੂਸਰਾ-ਸਕੂਲ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਉਹ ਪੜ੍ਹਾਅ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ ਦਿਮਾਗੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਈ ਕੁਝ ਸਿੱਖਦਾ ਅਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਸਿਰਫ ਪਾਠ-ਕ੍ਰਮ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਦਾ, ਉਹ ਹੋਰ ਦੋਸਤਾਂ-ਸਹਿਪਾਠੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਿਰਫ ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ ਹੀ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਵੀ ਜੋੜਦਾ ਹੈ

ਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਆਦਰਸ਼ ਲੱਭਦਾ ਅਤੇ ਮਿਥਦਾ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਸਕੂਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸਮਾਂ ਬੱਚੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਇਕ ‘ਹਾਂ ਪੱਖੀ’ ਮੋੜ ਦੇਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਕਿਸੇਰ ਅਵਸਥਾ ਦੌਰਾਨ-ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹਨ--

ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਪੜਾਅ ਸੀ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਗਰੁੱਪਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਇਕ ਘੰਟਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕਰਨਗੇ । ਸਾਰੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਦਸ-ਦਸ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਸ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਇਕ ਅਧਿਆਪਕ ਸਾਰਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰੇਗਾ । ਵਿਸ਼ਾ ਸੀ ‘ਸਕੂਲੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ, ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ?’ ਸਭ ਨੇ ਨਿੱਠ ਕੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਕ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਹਰ ਗਰੁੱਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚਰਚਾ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਸਿੱਟੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ । ਸ.ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਠਾਕੁਰ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ੋਤਮ ਲਾਲ ਨੇ ਚਰਚਾ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਕੀਤਾ ।

ਪਹਿਲੇ ਗਰੁੱਪ ਦੀ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਮੈਡਮ ਕੰਵਲਜੀਤ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ । ‘ਭੈਣੋ ਤੇ ਭਰਾਵੋ, ਇਹ ਵਧੀਆ ਉਪਰਾਲਾ ਇੱਥੇ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਗਰੁੱਪ ਦੀ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਆਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ । ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਾਂਗੀ ਕਿ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚੇ ਬੜੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਦਸ-ਪੰਦਰਾਂ ਵਾਰੀ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਨਾ ਖਰੀਦਣ ’ਤੇ ਜਦੋਂ ਡਾਂਟਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਸੂਮ ਜਿਹਾ ਬਣ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, ‘ਕਿੱਥੋਂ ਲਿਆਈਏ ਕਿਤਾਬ ਮੈਡਮ ਜੀ, ਬਾਪੂ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ।’ ਜੇਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ’ਤੇ ਭੈੜਾ ਅਸਰ ਪਵੇਗਾ ਹੀ । ਆਪਾਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਨਸ਼ੇ ਕਿਵੇਂ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਖਰਾਬ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਞੇ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਹੈ । ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੁਰੇ ਭਲੇ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਡੋਰਿਆਂ ’ਤੇ ਸੁੱਖਾ, ਮੰਦਰਾਂ

ਵਿੱਚ ਭੰਗ ਆਦਿ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਇਲੈਕਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਨੇਤਾ ਹੀ ਸ਼ਰਾਬ ਵੰਡਦੇ ਹਨ । ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਇਲੈਕਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਹੱਦ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਘਰ ਭੱਠੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਮ ਇਲੈਕਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਛੱਡੋ, ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਇਲੈਕਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਵੰਡੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਸਥਿਤੀ ਏਨੀ ਕੁ ਮਾੜੀ ਹੈ ਕਿ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਸੀਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਵਹਿਣ ਵਿੱਚ ਵਹੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਚਲੋ! ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲ ਬੈਠ ਕੇ ਹੀ ਹੱਲ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ । ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਉਪਰਾਲੇ ਹੋਣਗੇ, ਸਮਝ ਬਣੇਗੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ ।

‘ਭੈਣ ਕੰਵਲਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਦੋ ਨੁਕਤੇ ਰੱਖੇ ।’ ਰਣਧੀਰ ਠਾਕੁਰ ਨੇ ਅਗਲੀ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ ‘ਇਕ ਹੈ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਸਾਡੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ, ਚਾਹੇ ਇਹ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹੋਣ, ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਹੋਰ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ’ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਨਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚੇ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ । ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਬੇਜੋੜ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਪਲੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ, ਜੇਕਰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਝ ਕੇ ਅਧਿਆਪਕ ਮੋੜਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ।’ ਆਪਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਜਾਰੀ ਰੱਖਾਂਗੇ, ਹੁਣ ਦੂਸਰੇ ਗਰੁੱਪ ਦੀ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆ ਰਹੇ ਨੇ, ਗੁਰਿੰਦਰ ਖਾਲਸਾ ਜੀ । ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਜ਼ਰੂਰ ਯਾਦ ਰੱਖਣੀ ਹੈ ‘ਜਿਸ ਨੁਕਤੇ ’ਤੇ ਗੱਲ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦੇ ਦੁਹਰਾਓ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੀਏ ।’

ਗੁਰਿੰਦਰ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖੇ ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਜੋ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ ਲਗਾ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਕਰਵਾ ਰਹੀ ਹੈ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ । ਇਹ ਕੰਮ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੋਟਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਰਾਜਨੀਤੀਵਾਨ ਇੰਨੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹਨ ਕਿ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਸਮੱਗਲਰਾਂ ਨੂੰ, ਸਮੇਕ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਹਦੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਸਖਤ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਵੇ ਅਤੇ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੀਡੀਆ ਹੈ ਜੋ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਟਕਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਸਾਰੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਸੈਕਸ

ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਅਤੇ ਭੜਕਾਊ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਠੋਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨਿਲਾਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਰਾਹ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਪਈ ਹੈ। ਸੈਂਕੜੇ ਹੀ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਲਾਈਸੈਂਸ ਤੋਂ ਹਨ, ਜੋ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹਨ ਵੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਕੈਪਸੂਲ ਤੇ ਹੋਰ ਪੀਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਵੇਚਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਸਰਕਾਰ ਪੱਧਰ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਬੁਲਾ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਖ਼ਾਨਾ-ਪੂਰਤੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।

ਸਾਥੀਓ! ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਨੁਕਤੇ ਉਠਾਏ ਨੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਮੋੜੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਹਿਮ ਅਤੇ ਫ਼ੈਸਲਾਕੁਨ ਨੁਕਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਿਸ਼ੋਰ ਵਰਗ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਾਲੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਚਾਹਾਂਗਾ ਕਿ ਆਪਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰੀਏ ਅਤੇ ਉਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਠੋਸ ਕਾਰਜ ਉਲੀਕੀਏ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਾ ਨਕਾਰੀਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਜਾਗਰੂਕ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਪੂੰਝਾ ਨਾ ਫੇਰੀਏ। ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ, ਬਹੁਪਰਤੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਹੱਲ, ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਪਏ ਹਨ। ਉਹ ਚਾਹੇ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ ਚਾਹੇ ਸਕੂਲ, ਕੰਮ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਹੈ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਲੜਾਈ ਵੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਇਕ ਪਹਿਲੂ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਘੋਖਣ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹਾਂ।

ਹੋਰ ਗਰੁੱਪਾਂ ਨੇ ਵੀ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਆਪਣੀ ਚਰਚਾ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ।

...ਸਾਥੀਓ ! ਅਸੀਂ ਵੀ ਪੜ੍ਹੇ ਹਾਂ! ਮੈਨੂੰ ਅਜ ਤਕ ਉਹ ਥੱਪੜ ਯਾਦ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਠੀਕ ਰਾਹ 'ਤੇ ਪਾਇਆ ਤੇ ਅੱਜ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਜਿਹੜੇ ਬੱਚੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦੇ ਸੀ ਅੱਜ ਗਲ ਨੂੰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਹੈ ਨਾ ਮਾਂ ਪਿਉ ਵਿੱਚ। ਗੱਲਾਂ ਸਭ ਠੀਕ ਨੇ, ਪਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ।

...ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਹਾਂ।

ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ; ਚੰਗੇ ਬੱਚੇ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਣ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਿਹੜਿਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ, ਭਈਆਂ ਦੇ ਨਿਆਣੇ ਜੋ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਨੇ, ਉਹ ਆਉਂਦੇ ਨੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਾਂ ਪਿਉ ਕੋਲ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤ ਵੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਦੀ ਵਾਹ ਲਾਉਂਦੇ ਨੇ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਤਾਂ ਬੱਸ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਨਾ ਬੱਚੇ ਪੜ੍ਹਣ ਨਾ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਧਿਆਨ ਦੇਣ। ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਇੰਝ ਜਾਪਦੈ ਜਿਵੇਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਆ ਗਏ ਹੋਈਏ।

...ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਕਹੀਏ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ। ਗਾਣੇ ਕਹਿ ਲਵੋ ਜਾਂ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇਖ ਲਵੋ, ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਇਕੱਠਾ ਬੈਠ ਕੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੌਕ ਦੇਖ ਲਵੋ, ਖਾਣਾ ਦੇਖ ਲਵੋ, ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਲਵੋ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬੋਟੀ ਨਾਲ ਮੰਦਰ ਗਿਆ, ਬੋਟੀ ਨੇ ਰੱਬ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ, ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆਈ ਜਾਵੇ ; ਪਰ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਹਿ ਸਕਾਂ।

ਮੈਡਮ ਸੁਰੇਖਾ ਨੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਪਰਿਪੇਖ ਤੋਂ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ।
...ਵੇਖੋ, ਅਸੀਂ ਪੇਂਡੂ ਪਿਛੋਕੜ ਤੋਂ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਣ ਵੱਸੇ ਹਾਂ। ਸਾਡਾ ਇਕੋ ਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਸਕਣ, ਚੰਗੇ ਕੋਰਸਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਸਕਣ। ...ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਭੈਣ ਭਰਾ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ, ਨੌਕਰੀ-ਪੇਸ਼ਾ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ, ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਪੜ੍ਹੇਸੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਰਸਮੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮਿਲਦੇ ਹਾਂ; ਆ ਜਾਉ ਭੈਣ ਜੀ, ਲੰਘ ਆਉ ਵੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ; ਪਰ ਸੱਚ ਮੰਨਿਉਂ, ਉਹ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕਿਤੇ ਸਾਡਾ ਬੱਚਾ ਕਿਸੇ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਚੌਂਕ ਵਿੱਚ, ਕਿਸੇ ਗਲੀ ਦੀ ਨੁੱਕਰੇ, ਕਿਸੇ ਭੈੜੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਮਾੜਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਪੜ੍ਹੇਸੀ ਦੇਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਦੇ ਆ ਕੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ—ਕਹਿੰਦਾ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਡਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮੰਨ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਇਹ ਨਾ ਸਮਝੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਵਿੱਚ ਨੁਕਸ ਕੱਢ ਰਹੇ ਹੋ। ਇਹ ਨਾ ਕਹੋ ਕਿ ਸਾਡਿਆਂ ਬੱਚਿਆਂ 'ਤੇ

ਉਂਗਲ ਚੁੱਕ ਰਹੇ ਹੋ, ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭੋ। ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਇਹ ਪਿੰਡ ਹੋਵੇ ਜਿੱਥੇ ਸਾਰੇ ਭੈਣ-ਭਰਾ, ਵੱਡੇ ਛੋਟੇ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਣ, ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਬੱਚਾ, ਉੱਚਾ ਨੀਵਾਂ ਕੁਝ ਕਰੇ, ਬੱਚੇ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ, ਮਾਮੇ, ਚਾਚੇ, ਮਾਸੜ, ਫੁੱਫੜ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਫੜ ਕੇ ਝਾੜ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਭ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਬਣਾਉਣ ਆਏ ਹਾਂ; ਪਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਹਨੇਰੀ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

-ਮਾਂ ਪਿਉ ਆਉਂਦੇ ਨੇ ਤੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰਾ ਗੁੱਸਾ ਅਧਿਆਪਕਾਂ 'ਤੇ। ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਉਂਦੇ। ਇਹ ਪੜ੍ਹਦਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਖਾਂਦਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਮਾਂ ਪਿਉ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਨੇ ਕਿ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਗੜਿਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦਰੁੱਸਤ ਕਰੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਬਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਨੇ। ਮੋਬਾਇਲ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਅਸੀਂ ਸਮਝਾਈਏ; ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਅਸੀਂ ਸਮਝਾਈਏ! ਬੂਟ, ਕੱਪੜੇ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਪਹਾੜ 'ਤੇ ਘੁੰਮਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਅੱਗੇ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਸੀਂ ਸਮਝਾਈਏ।

-ਸੱਤਵੀਂ, ਹੱਦ ਅੱਠਵੀਂ ਤਕ ਬੱਚੇ ਠੀਕ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਫਿਰ ਮਾਂ ਪਿਉ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਟਿਊਸ਼ਨ ਲਗਾ ਦਿੰਦੇ ਨੇ। ਕੋਈ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ, ਸਮਝਦਾ ਕਿ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਟਿਊਸ਼ਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਵੀ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਟਿਊਸ਼ਨ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਵੇਗਾ, ਬੱਚਾ ਥੱਕ ਜਾਵੇਗਾ, ਬਾਈਕ ਲੈ ਦੇਵੇ। ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਸਰੀ, ਦੂਸਰੀ ਤੋਂ ਤੀਸਰੀ, ਟਿਊਸ਼ਨ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਭੁੱਖ ਵਗੈਰਾ ਲੱਗੇ, ਕੁਝ ਖਾ ਲਵੇ, ਪੈਸੇ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਬੱਚਾ ਟਿਊਸ਼ਨ ਜਾ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਨਿਗਰਾਨੀ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਐਸ.ਐਸ.ਪੀ. ਨਾਲ ਟਰੈਫਿਕ ਬਾਰੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੀ। ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਟਿਊਸ਼ਨ ਪੜ੍ਹਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਲਾਈਸੈਂਸ ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣਵਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸਾਈਕਲ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਢੰਗ ਸੁਝਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਲਾਈਸੈਂਸ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਉਮਰ ਘੱਟ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ

ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਮਿਲਣਗੀਆਂ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਵਿਗੜਨਗੇ। ਵਿਗੜਨਗੇ ਕੀ, ਹਾਲਾਤ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਨ। ਮਾਂ ਪਿਉ ਸਮਝਦੇ ਨੇ ਕਿ ਬੱਚੇ ਦੀਆਂ ਟਿਊਸ਼ਨਾਂ ਲਗਾ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਜੇਬੂ ਖਰਚ ਦੇ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ, ਬੱਚਿਆਂ ਕੋਲ ਬੈਠਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ। ਬੱਚੇ ਇਗਨੋਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਕੁ ਅਹਿਮ ਸਵਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਮੁੱਦੇ ਸਵਾਲ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮੁੱਦੇ ਪਹਿਲੇ ਉਠਾਏ ਗਏ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਵੀ ਹਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਮਾਂ ਪਿਉ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਇਗਨੋਰ ਕਰਨਾ ਭਾਵ ਇੱਜ਼ਤ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਕੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਤਰਜੀਹ ਨਾ ਦੇਣਾ, ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਮਾਂ ਪਿਉ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੇ ਗਲ ਪੈਣਾ ਆਦਿ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉੱਥੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਕਹਿਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੀਵਾਰਾਂ ਕਹਿਣਾ ਭਾਵ ਨਿਰਜੀਵ ਵਸਤੂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਮਾਂ ਪਿਉ ਬਾਰੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੈਸੇ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਗਨੋਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਦਸਵੰਧ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪਹਿਲੂ ਆਪਾ ਵਿਰੋਧੀ ਨੇ। ਕਿਸੇ ਤੱਥ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਇਹ ਜਾਣਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਆਪਾ ਇਸ ਬਾਰੇ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਚਾਨਣਾ ਪਾਵਾਂਗੇ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗਰੁੱਪਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਆਏ। ਬੁਰੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਬੁਲਾਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੱਚੇ ਟਿਊਸ਼ਨਾਂ 'ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ, ਜਾਂਦੇ ਵੀ ਨੇ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਖੁੱਲ੍ਹ ਪੂਰੀ ਹੈ ਪਰ ਨਿਗਰਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੱਲ ਟੀ.ਵੀ. ਦੀ ਤਾਂ ਹੋਈ ਹੈ, ਮੋਬਾਈਲ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਹੈ, ਸੈਕਸ ਪ੍ਰਤੀ ਭੜਕਾਊ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ, ਸਾਇਬਰ ਕੈਫੇ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਛੱਡੋ। ਸਿਰੇ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਸਾਰੀ ਗੱਲ। ਨਸ਼ੇ ਦਾ ਫਿਰ ਸੈਕਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੀ ਹੈ।

ਲਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਝ ਵੱਖਰੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਹੌਲ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਿੱਥੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ੇ ਆਮ ਹਨ। ਉਸ ਗਰੁੱਪ ਨੇ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਸਾਂਝੇ-ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਟੁੱਟ ਭੱਜ, ਗ਼ਰੀਬੀ, ਕੰਮ ਦੀ ਥਕਾਵਟ ਅਤੇ ਫਿਰ ਨਸ਼ਾ। ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਲੋਰੀ,

ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਾਰਨ ਡੋਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਡੋਰਿਆਂ 'ਤੇ ਵਰਤਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੁਖਧਾਮ (ਭੰਗ) । ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਜੇ ਬੱਚੇ ਪਲਣਗੇ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੀ ਉਹ ਨਸ਼ੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਗੇ ਹੀ ।

ਅਧਿਆਪਕ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜਿਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਅੱਜ ਗੱਲ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਇਹ ਲੋੜ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ । ਇਸ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤੋਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਇਹ ਬਾਰਡਰ ਏਰੀਆ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਸਮੱਸਿਆ ਕੁਝ ਵੱਧ ਹੈ । ਕੋਈ ਵੀ ਆਦਤ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਂ ਪਿਉ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਬੱਚੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ, ਮਾਂ ਪਿਉ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉ ਤਾਂ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਮਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਲੁਕੇ ਦੀ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਜ਼ਾਹਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਂਦੀਆਂ ।

‘ਸਾਬੀਓ ਇੱਥੇ ਇਕ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ । ਅਧਿਆਪਕ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਦੀ ਲੋੜ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ । ਮੈਂ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁਣਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਸੂਝਵਾਨ ਨਾਗਰਿਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਕ ਬੁਰਾਈ ਪਨਪ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ? ਕੀ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਦਾ ਕੰਮ ਜਾਂ ਹੋਰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਖੁਦ ਆਪ ਕਿਉਂ ਪਹਿਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ?’ ਇਸ ਵਾਰ ਸਾਡੇ ਮੈਂਬਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲਾਲ ਮੰਨਣ ਨੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ।

ਨਿਰਵੈਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਰੁੱਪ ਦੀ ਗੱਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਰਅਸਲ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕਾਂ ਦੀ ਵੀ ਘਾਟ ਹੈ । ਬੱਚਿਆਂ ਕੋਲ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਅਪਨਾ ਸਕਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ-ਕਦਮ 'ਤੇ ਚੱਲ ਸਕਣ ।

ਪਿਆਰੇ ਅਧਿਆਪਕ ! ਇਹ ਸਾਰੀ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਸਮੇਟਦੇ ਹੋਏ, ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਪਰ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰਕੇ ਚਰਚਾ ਆਰੰਭੀ ਸੀ , ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਤੋਂ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕੇ । ਦਰਅਸਲ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਪਹਿਲੂ ਨਿਵੇਕਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ

ਸ਼ਰੇਆਮ ਮਿਲਣਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮਾਹੌਲ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਪਹਿਲੂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਰਿਫਤ ਵਿੱਚ ਆ ਰਿਹਾ ਸਾਡਾ ਨੌਜਵਾਨ । ਸਾਡੀ ਇਸ ਚਰਚਾ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਪਹਿਲੂ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਤਕ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੋਣੇ । ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਇਸ ਚਰਚਾ ਰਾਹੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੂਝਵਾਨ ਹੋਏ ਹਾਂ ।

ਅੱਜ ਦੀ ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਅੱਧਾ ਹੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਦਰਅਸਲ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਹੱਲ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਜੇਕਰ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ, ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਵੀ ਹਰਕਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਉਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਾਲ ਨਾਇਨਸਾਫੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਆਪਣੇ ਉਸ ਕੀਤੇ ਉੱਦਮ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਦਿਆਂਗੇ । ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ ਦਾ ਕੱਲੂ ਵਾਲਾ ਦਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਮੱਦੇ ਨਜ਼ਰ ਕੁਝ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੱਲ ਵੱਲ ਲਗਾਵਾਂਗੇ ।

ਦੂਸਰਾ ਦਿਨ :

ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ, ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਸ਼ੋਰ ਉਮਰ ਦੇ ਪੜਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਚਰਚਾ ਨਾਲ ਹੋਈ ।

ਨਸ਼ਿਆਂ ਵੱਲ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਦੀ ਗਾਥਾ :

ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪਹਿਲੂ

ਨਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਬਿਮਾਰੀ ਕਹੀਏ, ਇਕ ਸਮੱਸਿਆ ਕਹੀਏ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਜਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ। ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪਿਛੋਕੜ ਸਮਝੇ ਬਗੈਰ ਇਸ ਦਾ ਹੱਲ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਦਿਨ ਸਮੱਸਿਆ ਪਛਾਣਨ 'ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਹੈ । ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੂਆਂ, ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਉਲੀਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਗਰਿਫਤ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ

ਕਿਸ਼ੋਰ ਵਰਗ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਕਾਰਜਵਿਧੀ ਦਾ ਖੇਤਰ ਸਕੂਲ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੱਖਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰਾਂਗੇ ।

ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਹਰ ਇਕ ਬਿਮਾਰੀ ਦੀ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਗਾਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਬਿਮਾਰੀ ਜਾਂ ਸਮੱਸਿਆ ਲਈ ਤਿੰਨ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਮੇਲ ਜਾਂ ਕਹੀਏ ਸੁਮੇਲ ਬਿਮਾਰੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਉਹ ਤਿੰਨ ਪਹਿਲੂ ਹਨ: ਮਨੁੱਖ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਹੈ; ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਏਜੰਟ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸਮੱਸਿਆ ਨੇ ਪਨਪਨਾ ਹੈ, ਵਧਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਮਾਹੌਲ ਜਿਸ ਨੇ ਉਹ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਏਜੰਟ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਹੈ । ਆਪਾਂ ਇਕ ਆਮ ਬਿਮਾਰੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣੂ ਹਨ, ਟੀ.ਬੀ. ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਤੋਂ ਗੱਲ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ । ਟੀ.ਬੀ. ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਇਕ ਜਰਮ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਜਰਮ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਏਜੰਟ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਮਾਹੌਲ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਜਰਮ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸਰ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਕੰਮ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦੀ ਮਾੜੀ ਹਾਲਤ, ਘਰ ਦਾ ਮਾਹੌਲ, ਸਾਫ਼ ਹਵਾ ਨਾ ਹੋਣੀ ਆਦਿ ਤੇ ਤੀਸਰਾ ਹੈ ਮਨੁੱਖ । ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਰੀਰਕ ਸਮਰੱਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਜੀਵਾਣੂਆਂ ਨਾਲ ਲੜ ਸਕਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਜੀਵਾਣੂਆਂ ਦਾ ਹਮਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹਰਕਤ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ; ਜਿਵੇਂ ਟੀ.ਬੀ. ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਖੁਰਾਕ ਨਾ ਮਿਲਣੀ, ਕੰਮ ਦੇ ਬੋਝ ਵਿੱਚ ਅਰਾਮ ਨਾ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਮਨੁੱਖੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਾਲ ਵਿਛਾਉਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਢਾਲ ਲਈਏ ਕਿ ਉਹ ਬਾਕੀ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਨਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਮਝ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਉੱਪਰ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ ਦੇਖਾਂਗੇ/ਸਮਝਾਂਗੇ । ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵਿੱਚ ਏਜੰਟ ਹਨ—ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਭਾਵ ਸ਼ਰਾਬ, ਤੰਬਾਕੂ, ਅਫੀਮ, ਗੋਲੀਆਂ, ਕੈਪਸੂਲ, ਟੀਕੇ ਅਤੇ ਸਮੈਕ ਆਦਿ । ਮਾਹੌਲ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਹੈ ਪਰਿਵਾਰ, ਸਕੂਲ, ਕੰਮ ਵਾਲੀ ਥਾਂ, ਸਾਥੀ, ਸਹਿਪਾਠੀ, ਹਮਉਮਰ ਆੜੀ,

ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਰਤਾਰਾ । ਸਾਡਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਗੈਰਾ । ਤੀਸਰਾ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ।

ਸਾਡੇ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਕ ਪੂਰੀ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੈ— ਕਿਸ਼ੋਰ, ਸਾਡੇ ਗੱਭਰੂ ਅਤੇ ਮੁਟਿਆਰਾਂ । ਸਾਡੇ ਉਹ ਬੱਚੇ ਜੋ ਜਵਾਨੀ ਵੱਲ ਪੈਰ ਪੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ । ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇਹ ਤੱਥ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦੇ ਵਰ੍ਹੇ ਕਿਸ਼ੋਰ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਤੰਬਾਕੂ ੧੨-੧੩ ਸਾਲ 'ਤੇ, ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਸੇਵਨ ੧੬ ਕੁ ਸਾਲ 'ਤੇ ਅਤੇ ਸਮੈਕ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ੧੭-੧੮ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਿਸ਼ੋਰ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਵਰ੍ਹੇ ਹਨ । ਇਹ ਤੱਥ, ਇਹ ਅੰਕੜੇ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਅੰਕੜੇ ਉਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਉਮਰ ਦਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੜਾਅ ਹੈ ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵੱਲ ਝੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਰੋਮਾਂਚਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਬੋਲ ਕੇ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਣ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਨਹੀਂ; ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਝਾਕਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਤੰਦ ਫੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਵੇ ।

ਆਉ! ਇਸ ਕਿਸ਼ੋਰ ਅਵਸਥਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ । ਇਸ ੧੩-੧੪ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ । ਇਸ ਉਮਰ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਤਬ-ਦੀਲੀਆਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ : ਪਹਿਲਾ, ਸਰੀਰਕ ਤਬਦੀਲੀ, ਦੂਸਰਾ ਸੈਕਸ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਤੀਸਰਾ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ । ਸਰੀਰਕ ਤਬਦੀਲੀ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹਾਂ । ਕੱਦ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਗਲੇ ਵਿੱਚ 'ਕਾਂ' ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਭਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਵਾਲ ਆਉਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਕੱਦ ਅਤੇ ਭਾਰ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਛਾਤੀਆਂ ਦਾ ਉਭਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਗਰਦਨ ਗੋਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਚੀਕਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਸੈਕਸ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ, ਦੋਹਾਂ ਸੈਕਸਾਂ ਵਿੱਚ ਸੈਕਸ ਅੰਗ ਵਧਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਲੜਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਪਤਾਲੂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਲੜਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅੰਡਕੋਸ਼, ਬੱਚੇਦਾਨੀ, ਯੋਨੀ ਦਾ ਆਕਾਰ ਵਧਦਾ ਹੈ । ਸੈਕਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਾਰਮੋਨਜ਼ ਅਤੇ ਰਸਾਇਣ ਹਰਕਤ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤਹਿਤ ਇਹ ਅੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਤਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹੀ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵੀ ਆਪਣਾ

ਕਾਰਜ ਆਰੰਭ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਲੜਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀਰਯ ਬਣਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਹਵਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਰਸਾਇਣਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਮਾਨਸਿਕਤਾ 'ਤੇ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਵੱਧ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂਡ ਟਿਕਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਇਕ ਅਹਿਮ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹਨ । ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤਬਦੀਲੀ ਜੋ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਤਰਕ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਹੋਣਾ । ਸਾਧਾਰਣ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਹੀਏ ਕਿ ਬੱਚਾ ਜਗਿਆਸੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਹਰ ਵਰਤਾਰੇ ਲਈ ਕਿਉਂ ਦਾ ਭਾਵ ਉਪਜਦਾ ਹੈ । ਅੱਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਹਰ ਗੱਲ 'ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ' ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਦਾ, ਮੰਨਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਕੁਝ ਵਿਆਖਿਆ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਬੱਚਾ ਕੱਲ੍ਹ ਤਕ ਤੁਹਾਡੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਹਰ ਆਏ ਗਏ ਦੇ ਗੋਡੀਂ ਹੱਥ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਮੰਦਰ-ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੱਕ ਰਗੜਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਚੰਦ ਨੂੰ ਮਾਮਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚੰਦਰਮਾ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਭਰਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਚਰਖਾ ਕੱਤਦੀ ਮਾਈ ਕਹਿ ਕੇ ਸਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ....ਉਹ ਹੁਣ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਨਾਂਹ-ਨੁੱਕਰ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ; ਤੁਹਾਡੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦਾ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੰਮ ਨੂੰ ਟਾਲਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ; ਉਹ ਅਖਬਾਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਭਾਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾ ਰਹੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਤਿਕ੍ਰਿਆ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਕਈ ਵਾਰ ਤੁਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ? ਕੀ ਇਹ ਉਹੀ ਬੱਚਾ ਹੈ? ਕਈ ਵਾਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਤਕ ਸਿਆਣਾ ਸੀ, ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵਿਗੜ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਹਵਾ ਲੱਗ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ 'ਤੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦਾ, ਸਾਥੀਆਂ ਦਾ ਅਸਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਕਈ ਵਾਰੀ ਅਸੀਂ ਸਕੂਲ ਦਾ, ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਕੱਢਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਅਸੀਂ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹਾਂ । ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ । ਮੈਂ ਕਹਿਨਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤਨ ਹੋਏ ਹਾਂ । ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬੱਚਾ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਬੈਠਣ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਸਾਡਾ

ਬੱਚਾ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦੰਦੀਆਂ ਕੱਢਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਅਸੀਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ । ਅਸੀਂ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲ ਦੌੜਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਲਾਹ ਕਰਦੇ ਹਾਂ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਇਸ ਦੂਸਰੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ ਵੱਡਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਬੌਧਿਕ ਵਿਕਾਸ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ , ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਜੇਕਰ ਬੱਚਾ ੧੨-੧੩ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਿੰਤਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਮੈਂ ਕਹਿਨਾ ਜੇ ਬੱਚਾ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਬਹਿਸਦਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਚਰਚਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਬਹਿਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਬੱਚਾ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੋ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ 'ਤੇ ਗੌਰ ਕਰੋ । ਆਪ ਆਪਣੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਰੱਖੋ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰੋ । ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੋਗੇ, ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਵੋਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚੋਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਦਲੀਲਾਂ, ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖੇਗਾ । ਪਰ ਹੁੰਦਾ ਕੀ ਹੈ ? ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਚਿੰਤਤ ਵੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਖਿੱਝਦੇ ਹਾਂ, ਗੁੱਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਨਿਰਾਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ । ਇਕ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਿਤਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਗਿਆਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ।

ਇਸ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਇਕ ਗੱਲ ਜੋ ਹੋਰ ਜੁੜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜਾਂ ਨੇ ਉਸ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਮਿੱਥਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤਨ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਉਸ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ । ਉਹ ਖਾ ਪੀ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਹਾਰੇ ਨਾਲ ਬੈਠ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਦੌੜ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਗਿਛ ਕਰਦਾ ਹੈ—ਇਹ ਕੀ ਹੈ, ਉਹ ਕੀ ਹੈ—ਇਹ ਘੋੜਾ ਹੈ, ਇਹ ਕੁਰਸੀ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਰੇ ਨੇ, ਇਹ ਚਿੜੀਆਂ ਨੇ....ਕਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਸੰਸਾਰ ਹੈ, ਕਿੰਨੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੇ । ਉਸ ਬੱਚੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਉੱਭਰਦਾ ਹੈ—ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਜਾਂ ਪਿਤਾ ਜੋ ਉਸ ਨਾਲ ਵੱਧ ਸਮਾਂ

ਬਿਤਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਪਕ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਨੇ, ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ ਨੇ। ਉਸ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਨੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਤਾ ਹੈ; ਮਾਂ-ਪਿਉ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਕਈ ਸਵਾਲ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਸਕੂਲੀ ਅਦਾਰੇ ਵਿੱਚੋਂ, ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਮਾਂ ਪਿਉ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਅਧਿਆਪਕ 'ਤੇ ਜਾ ਟਿਕਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਟੀ.ਵੀ. ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪਰੋਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਅਧਿਆਪਕ ਕੋਲ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਦੂਸਰਾ, ਅਜੋਕੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਬਣਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਰਹੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ ਦੇਖਦਾ-ਲੱਭਦਾ-ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਚਪਨ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਪਾਰ ਕਰਦਾ, ਅਚੇਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਦਾ, ਚੇਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਗਿਆਸੂ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿੰਤੂ ਪਰੰਤੂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਿੱਥੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਸੁਚੇਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਂ-ਪਿਉ, ਅਧਿਆਪਕ, ਨੇਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਖੋਟ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾਈ ਸੀ, ਉਹ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਨਵੇਂ ਆਦਰਸ਼ ਮਿੱਥਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਭਟਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਭਟਕਣਾ ਉਸ ਨੂੰ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਲੈ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਹੋਰ ਗ਼ੈਰ-ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਉਲਝਾ ਦੇਵੇ, ਕਿਸੇ ਮਨੋਰੋਗ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾ ਦੇਵੇ, ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਆਲਾ ਦੁਆਲਾ ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੜਾਅ ਨੂੰ ਬੜੇ ਹੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੈਣ ਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਭਟਕਾਅ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹਰੁਖ ਖਾਨ, ਐਸ਼ਵਰਿਆ ਰਾਏ ਜਾਂ ਸਚਿਨ ਤੇਂਦੁਲਕਰ ਵਗੈਰਾ ਦੀਆਂ ਫੋਟੋਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਮਾਂ ਪਿਉ, ਅਧਿਆਪਕ ਜਾਂ ਹੋਰ ਨੇਤਾਵਾਂ-ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੀਡੀਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਖ਼ਾਲੀਪਨ ਨੂੰ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਮੀਡੀਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ

ਚਮਕਦਾਰ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਰਦਾਰ ਜੋ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵੀ ਨੇ, ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਲਬਾਲਬ ਵੀ ਨੇ, ਫਿਰ ਉਸ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਬਣਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ।

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੌਰਾਨ, ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਏ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਦਸ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੱਤਰ ਭਰਵਾਉਂਦਾ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਮੈਡੀਕਲ/ ਡਾਕਟਰ ਬਣਨ ਪਿੱਛੇ ਮੰਤਵ, ਕਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਡਾਕਟਰ ਬਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ, ਕਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਟਿਊਸ਼ਨਾਂ ਆਦਿ 'ਤੇ ਖਰਚੇ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਪੁੱਛਦਾ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡਾ ਆਦਰਸ਼ ਕੌਣ ਹੈ? ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਜਵਾਬਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਤਕਰੀਬਨ ੧੫ ਫੀ ਸਦੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ 'ਕੋਈ ਆਦਰਸ਼ ਨਹੀਂ'। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉ ਕਿ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦਾ ਬੱਚਾ, ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਪਲੱਸ ਟੂ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਉੱਪਰ ਮਾਂ ਪਿਉ ਨੇ ਤਕਰੀਬਨ ਡੇਢ ਦੋ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਅਤੇ ਤਿਆਰੀ ਦੇ ਲਗਾਏ ਹਨ, ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਸਮਰਥ ਬਣਾਇਆ ਹੈ; ਪਰ ਉਹ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਨਹੀਂ! ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕਈ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ ਮਾਂ-ਪਿਉ, ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ, ਵੱਡੀ ਭੈਣ, ਭਰਾ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ, ਮਦਰ ਟੈਰੇਸਾ, ਲਾਲ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਸ:ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਤੇਂਦੁਲਕਰ, ਸ਼ਾਹਰੁਖ ਖਾਨ, ਕੋਈ ਹੋਰ ... ਜਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ 'ਕੋਈ ਨਹੀਂ'। ਇਹ ਗੰਭੀਰ ਗੱਲ ਹੈ, ਵਿਚਾਰਨ ਅਤੇ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ। ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਆਦਰਸ਼ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਵਿਕਾਸ ਉੱਪਰ 'ਕਿੰਤੂ' ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਵਿਵੇਕ ਬੁੱਧੀ ਜਾਂ ਜਗਿਆਸੂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵੇਲੇ, ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਦੇ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਸਰੀਰਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੋ ਰਹੇ ਨਵੇਂ ਅਨੁਭਵਾਂ ਅਤੇ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਸਦਕਾ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਮ-ਉਮਰ ਸਾਥੀਆਂ ਜਾਂ ਆੜੀਆਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ ਹੈ। ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਟੈਲੀਫੋਨ 'ਤੇ ਘੰਟਾ-ਘੰਟਾ ਗੱਲੀਂ ਲੱਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਉਮਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੜਾਵਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਹਮ ਉਮਰ ਸਾਥ ਹੀ ਮਨਭਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ

ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਧ ਪਛਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਉਹ ਵੱਧ ਸੁਰੱਖਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਕਿਸ਼ੋਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾਕੁਨ ਅਸਤਿੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦਾ ਵੱਧ ਦਖਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪੜ੍ਹਾਈ ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਮਾਂ ਪਿਉ ਨੂੰ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦਾ ਦਖਲ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਹਮ-ਉਮਰ ਸਾਥੀਆਂ ਦਾ ਦਬਾਅ, ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਸਰ, ਆਮ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਫਰਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਵੱਧ ਹੈ ।

ਇਸ ਪੜਾਅ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਕਰਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ । ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਤੱਥ ਹਨ ਕਿ ਪੰਦਰਾਂ ਤੋਂ ਚੌਵੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਲੋਕ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਸ਼ਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਏਡਜ਼ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਕੁੱਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ, ਤਕਰੀਬਨ ਅੱਧੇ ਪੀੜਤ ਇਸ ਉਮਰ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੜਕ ਹਾਦਸਿਆਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਹਾਦਸਿਆਂ ਨਾਲ ਪੀੜਤ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਰ, ਇਸ ਉਮਰ ਦੀ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰ ਕੇ ਦੇਖੋ । ਇਸ ਉਮਰ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਪਹਿਲੂ ਹੈ ਜਿਗਿਆਸਾ, ਹਰ ਚੀਜ਼ ਜਾਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼। ਉਸ ਜਿਗਿਆਸਾ ਕਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਛਾਣ-ਬੀਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਘੋਖ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਕਿਤੂ-ਪਰੰਤੂ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਮਰ ਤਜਰਬੇ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮਰ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਸੈਕਸ ਬਾਰੇ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਪੱਖੋਂ ਵਰਜਿਤ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ 'ਸਵਾਦ' ਲੈਣਾ ਕਿ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਸਹੀ ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲੇ ਦੂਸਰੇ ਵੱਲੋਂ ਹਲਾਸ਼ੇਰੀ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਤਜਰਬਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਿ ਤਜਰਬਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੀ ਹਰਜ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਨਸ਼ੇ ਲਵਾ ਸਕਦਾ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਜਾਂ ਕਾਰ, ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਕੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਕੇ ਚਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਉਡਣ' ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਆਪਣਾ

ਲੁਤਫ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਾਂਗੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਉੱਸਰਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਿੱਟਿਆਂ ਦੀ ਸਮਝ ਆਵੇਗੀ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਈ ਵਾਰ ਇੰਵ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਜਰਬਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਕਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਸਾਨੂੰ ਬੱਚੇ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੜਾਅ ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਵੇ । ਉਸ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਲੈਅ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਵੇ । ਅਸੀਂ ਤਜਰਬੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਜੇ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਕੀ ਅਸੀਂ ਸੁਚੇਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਸੁਚੇਤ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਹੀ ਕਰਾਂਗੇ ਜੇਕਰ ਖੁਦ ਸੁਚੇਤ ਹੋਵਾਂਗੇ ।

ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ, ਇਕ ਗੱਲ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹੋ । ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਇਕ ਤਲਾਅ ਸੀ । ਬੱਚੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਨਹਾਉਣ ਜਾਂਦੇ। ਸ਼ਰਾਰਤ ਕਾਰਨ ਜਾਂ ਦੂਰ ਡੂੰਘੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਬੱਚੇ ਡੁੱਬ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤੇ ਇਸ ਹਾਦਸੇ 'ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ। ਨਾਲ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਕਿ ਇਸ ਤਲਾਅ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ । ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਕੰਡਿਆਲੀ ਵਾੜ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ । ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਾਦਸਾ ਫਿਰ ਵਾਪਰ ਗਿਆ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਜਿਗਿਆਸਾ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਲਭਾ ਦਿੱਤਾ । ਸਾਰੇ ਪਤਵੰਤੇ ਫਿਰ ਜੁੜ ਬੈਠੇ । ਕੁਝ ਸੂਝਵਾਨ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ । ਹਾਦਸੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ, ਵਿਚਾਰਿਆ । ਇਕ ਸੂਝਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤਲਾਅ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਕੰਡਿਆਲੀ ਤਾਰ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੋ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਉਂਗਲ ਫੜਕੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਓ ਤਲਾਅ ਵਿੱਚ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੈਰਨਾ ਸਿਖਾਓ । ਜਦੋਂ ਉਹ ਤੈਰਨਾ ਸਿੱਖ ਜਾਣਗੇ, ਆਪੇ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ।”

ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣੀਏ, ਉਸ ਦੇ ਮੱਦੇ ਨਜ਼ਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝੀਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਤੈਰਨ ਦਾ ਹੁਨਰ ਦੇਈਏ । ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਆਪ ਜਾਣਕਾਰ ਹੋਵਾਂਗੇ, ਅਸੀਂ ਖੁਦ, ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੀ ਵਧੀਆ ਨਿਗਰਾਨ ਹੋਵਾਂਗੇ । ਇਕ ਸੁਚੱਜੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਹੋਵਾਂਗੇ ।

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਦੇਖੋ, ਸਭ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬੱਚੇ ਹਨ। ਛੋਟੇ ਪਰਿਵਾਰ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਵੱਸੇ ਪਰਿਵਾਰ ਹਨ। ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ—ਬੱਚੇ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਜਾਣ, ਕਿਤੇ ਵਧੀਆ ਸੈੱਟ ਹੋ ਜਾਣ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਕਿਤੇ ਹਜ਼ਾਰ ਪੰਜ ਸੌ ਕਮਾ ਲਿਆਵੇ। ਕਾਰਨ ਇਕੋ ਕਿ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਸਕੂਲ ਪਾ ਦਿਆਂਗੇ, ਵਧੀਆ ਕੋਚਿੰਗ ਕਰਵਾ ਦਿਆਂਗੇ। ਹਰ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਰਾਗ—ਜੋ ਭੱਜ ਨੱਠ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਉਹ ਬੱਸ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ, ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਕਮਾ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਖਾਣ, ਚੰਗੇ ਕੱਪੜੇ, ਮੋਟਰ-ਬਾਈਕ ਮੋਬਾਇਲ। ਇਹ ਲੋੜਾਂ ਸਰੀਰਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹਾਂ ਕਿ ਬੱਚਾ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਟਿਊਸ਼ਨਾਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਇਕ ਤੋਂ ਦੂਸਰੀ ਥਾਂ ਜਾਂਦਾ ਥੱਕ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਲੈ ਦੇਵੇ। ਪਰ ਬੱਚੇ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਲੋੜਾਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਉਹ ਇਹ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਤੋਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਸਾਡਾ ਮੀਡੀਆ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਊਣਾ ਹੈ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿਣਾ-ਖਾਣਾ ਹੈ, ਕਿਵੇਂ ਜਨਮ ਦਿਨ ਮਨਾਉਣਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮਕਸਦ ਕੀ ਹੈ? ਇਸ ਅਹਿਮ ਸਵਾਲ ਦਾ ਸਹੀ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਜਵਾਬ ਤਾਂ ਹੈ ਮਾਂ ਪਿਉ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਕੋਲ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ—ਮੀਡੀਆ ਕਿ ਵਾਲ ਸੰਵਾਰੋ, ਖੁਸ਼ਬੂਆਂ ਛਿੜਕੋ, ਕਰੀਮਾਂ ਲਗਾਉ, ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸੈਕਸ ਨੂੰ ਲੁਭਾਵੋ, ਇਹੀ ਇਕੋ ਇਕ ਮਕਸਦ ਹੈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ। ਚਾਰ ਗੀਤ ਸਿੱਖੋ, ਪੰਜ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦਿਉ ਤੇ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਕਰੋੜਪਤੀ ਬਣੋ। ਅਸੀਂ ਮਾਂ ਪਿਉ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਗਾਥਾ ਤੋਂ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਕਰਵਾਇਆ ਨਹੀਂ, ਮੀਡੀਆ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਪਨੇ ਦਿਖਾਏ। ਅਸੀਂ ਸਹੀ ਸੁਨੇਹਾ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਨਹੀਂ, ਮੀਡੀਆ ਦਾ ਦਿਖਾਇਆ ਸੁਪਨਾ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਬੌਂਦਲਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਨਸ਼ਿਆਂ ਨੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਨੇ।

ਇਸ ਸਾਰੇ ਮਾਹੌਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਸਾਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਉਮਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸੈਕਸ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅਸੀਂ

ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਸੈਕਸ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੈਕਸ ਹਾਰਮੋਨਜ਼ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਸਾਇਣਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਜੋ ਮਾਨਸਿਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਅਣਜਾਣ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉ ਕਿ ਇਸ ਉਮਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਤਕਰੀਬਨ ਨੌਵੀਂ ਦਸਵੀਂ ਵਿੱਚ ਲੜਕੇ-ਲੜਕੀਆਂ ਆਪਣੀ ਦਿੱਖ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਕੱਪੜਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਵਿੱਚ, ਵਾਲ ਵਾਹੁਣ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਸਮਾਂ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਾਰਮੋਨਜ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ, ਦੂਸਰੇ ਸੈਕਸ ਪ੍ਰਤੀ ਕੁਦਰਤੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਆਪਾਂ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੀਡੀਆ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਮੀਡੀਆ ਦਰਅਸਲ ਇਸ ਉਮਰ ਦੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਲੋੜ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਟਕਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਵਾਲ ਤਾਂ ਉਸ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਉਸਾਰੂ ਪਾਸੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਜ਼ਾਰੂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ, ਅੱਜ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜਾਂ ਦਾ ਗ਼ਲਤ ਫ਼ਾਇਦਾ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈ; ਜਦੋਂ ਕਿ ਚਾਹੀਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਾਂ ਪਿਉ, ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹੋਰ ਜੁੰਮੇਵਾਰ ਲੋਕ (ਨੇਤਾ ਆਗੂ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੋਜਾਂ ਦੀ ਸਮਝ 'ਤੇ ਇਕ ਵਧੀਆ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਕਰਦੇ।

ਸੈਕਸ ਪ੍ਰਤੀ ਭਟਕਾਅ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ, ਸੈਕਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਡੀ ਲੁਕਵੀਂ ਜਾਂ ਛੁਪਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸੈਕਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵਰਜਿਤ ਵਿਸ਼ਾ ਐਲਾਨਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚੋ ਕਿ ਸੈਕਸ ਅੰਗ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਸਰੀਰਕ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਮਾਨਸਿਕ ਬਦਲਾਅ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੂਡ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਮ ਹੈ। ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਰੋਧੀ ਸੈਕਸ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਸੈਕਸ ਅੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰਕਤ ਵੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਅਜੋਕੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਬੱਚੇ ਮੋਬਾਇਲ ਵਰਤਦੇ ਹਨ, ਅੱਧਾ-ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਿਝ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਕੀ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਇਸ ਉਮਰ ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਮੰਨੀਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਦਲਾਵਾਂ ਤੋਂ ਨਾਵਾਕਿਫ਼ ਹਾਂ।

ਕਈ ਵਾਰੀ ਸੈਕਸ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੱਲ ਤੁਰਦੀ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਇਕ

ਸਿਹਤਮੰਦ ਪਹਿਲੂ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਵਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸੈਕਸ ਦੇ ਪਹਿਲੂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਪਿਉ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ । ਆਪਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ । ਇਕ ਸਰਵੇਖਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਾਵਾਂ ਵੀ ਜੇਕਰ ਕੁੜੀਆਂ/ ਧੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਬਸ ਇੰਨਾ ਹੀ ਕਿ ਬੇਟੇ! ਇਹ ਮਾਹਵਾਰੀ ਜੋ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਹ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਹੋਵੇਗੀ, ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਰਹੇਗੀ। ਬੱਸ! ਜਾਂ ਕੁਝ ਕੁ ਮਾਵਾਂ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ ਦੇ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਦਰਅਸਲ ਮਾਵਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਲੁਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਜਦੋਂ ਕਿ ਏਨੀ ਗੱਲ ਦੱਸਣੀ ਨਾਕਾਫੀ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਹਵਾਰੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਤੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਦੇ ਅੰਡਕੋਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਅੰਡਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰਾਣੂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਬੱਚੇਦਾਨੀ ਵਿੱਚ ਰੁਕਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵਧਣਾ ਫੁੱਲਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਬੱਚੇ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਔਰਤ ਦੀ ਬੱਚੇਦਾਨੀ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਸਤ੍ਹਾ ਉੱਪਰ ਉਸ ਯੋਗਿਕ ਆਂਡੇ ਨੇ (ਆਂਡੇ ਅਤੇ ਸ਼ੁਕਰਾਣੂ ਦੇ ਮੇਲ ਵਾਲੇ) ਠਹਿਰਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਜੇਕਰ ਆਂਡੇ ਨੂੰ ਸ਼ੁਕਰਾਣੂ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਉਹ ਤਹਿ ਟੁੱਟ ਭੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਟੁੱਟ ਭੱਜ ਹੀ ਮਾਹਵਾਰੀ ਹੈ । ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਬੱਚੇਦਾਨੀ ਦੀ ਟੁੱਟ ਭੱਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਖੂਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਗਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਅਰਥ ਕੀ ਹੈ? ਇਸ ਕੇਂਦਰੀ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਲੜਕੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵੇਲੇ ਮਾਂ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਮਾਂ ਬਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਵੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸੈਕਸ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਪਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਲਈ ਨਾਂਹ ਕਹਿਣਾ ਸਿੱਖੇ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਉੱਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਹਮਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਤੋੜ-ਮਰੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਕਰ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਕਹਿਣ ਦੀ ਕਲਾ ਸਿਖਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ।

ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਥੇ ਮਕਸਦ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੈਕਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਭਾਵਕਤਾ, ਜੇਕਰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਮਝਾਂਗੇ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਭਟਕ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਉਸ ਭਟਕਾਅ ਦਾ ਇਕ ਰਾਹ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਗੱਲ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਨਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਸੈਕਸ ਦਾ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਕਿ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਲੋਰ ਹੇਠ, ਵਿਅਕਤੀ ਸੈਕਸ ਵੱਲ ਛੇਤੀ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉੱਪਰੋਂ ਤਜਰਬੇ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ।

ਲੜਕੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸਾਡੀ ਇਹ ਸਮਝ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੈਕਸ ਸਿੱਖਿਆ ਮਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਧੂਰੀ ਹੈ । ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਮਾਹਵਾਰੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਹੈ । ਸੈਕਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਅਤੇ ਗਰਭ ਧਾਰਨ ਦਾ ਨਹੀਂ; ਸੈਕਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਰ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ-ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ । ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਸੈਕਸ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੋਰ ਵੀ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਹੈ। ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਣਗੌਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜਾ ਕੋਈ ਗਰਭ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਪੈਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਦੂਸਰਾ ਸਾਡਾ ਇਹ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਗੁਰੂਆਂ ਪੀਰਾਂ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬੜੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹਨ । ਅਸੀਂ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਇਹ ਤੱਥ ਵੀ ਸਾਡੀ ਇਸ ਸਮਝ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਬਨ ਸੱਠ ਲੱਖ ਐਚ.ਆਈ. ਵੀ. ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ਅੱਧੇ (੫੦ ਫੀ ਸਦੀ ਭਾਵ ਤੀਹ ਲੱਖ) ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ੧੫ ਤੋਂ ੨੪ ਸਾਲ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਖੁਦ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉ ਕਿ ਪੰਦਰਾਂ-ਸੋਲਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ 'ਤੇ ਐਚ. ਆਈ. ਵੀ. ਤੋਂ ਪੀੜਿਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਗੱਭਰੂ ਜਾਂ ਮੁਟਿਆਰ ਇਹ ਬਿਮਾਰੀ ਕਿੱਥੋਂ ਲਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਹ ਵਾਇਰਸ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ, ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦਾ। ਐਚ.ਆਈ. ਵੀ. ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੱਠ ਲੱਖ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਵਾਇਰਸ, ਤਕਰੀਬਨ ੮੫ ਫੀ ਸਦੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੈਕਸ ਜਾਂ ਗ਼ੈਰ ਸਮਾਜਿਕ ਸੈਕਸ ਸੰਬੰਧਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਸੈਕਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਦਾ ਹੱਲ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਹੀ ਰਾਹ ਦਸੇਰੇ ਬਣ ਸਕੀਏ ।

ਮਾਂ ਪਿਉ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਉੱਭਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਸੂਰ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਸਕੂਲ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੇ । ਅਧਿਆਪਕ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾ ਰਹੇ । ਪਹਿਲਾਂ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ, ਪੁਰਾਣੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੀਆ ਕਿਰਦਾਰੀ ਅਧਿਆਪਕ ਹੁੰਦੇ ਸੀ । ਅਧਿਆਪਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਬੱਚਾ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸਿਰਫ ਛੇ ਘੰਟੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਅਠਾਰਾਂ ਘੰਟੇ ਬੱਚਾ ਮਾਂ ਪਿਉ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਛੇ ਸਾਲ ਸਿਰਫ ਮਾਂ ਪਿਉ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਮਾਂ ਪਿਉ ਨੇ ਜੋ ਸੰਸਕਾਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੇਣੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਹਨ । ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ 'ਤੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਮੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ । ਜੇਕਰ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ ਤਾਂ ਗੱਲ ਟੀ.ਵੀ. ਤੇ ਮੀਡੀਏ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੋਚੋ, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰੋ ਕਿ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦਸ-ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਕੌਣ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ? ਮੰਨ ਲਵੋ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਗਿਫਟ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਕੇਬਲ ਦਾ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਕਿਰਾਇਆ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ । ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਖੁਦ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ । ਅਸੀਂ ਟੀ.ਵੀ. ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਉਸ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਖੁਦ ਹੀ ਘਰੇ ਵਾਤਿਆ ਹੈ । ਕਦੇ ਇਸ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਚਲਦੀ, ਕਿਉਂ? ਤੁਸੀਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ । ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਕੇਬਲ ਕਟਵਾ ਦਿਉ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਕਟਵਾਉਣੀ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ। ਕੇਬਲ ਤੁਹਾਡਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਕੇਬਲ ਉੱਪਰ ਗਿਆਨ-ਵਰਧਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਨੂੰ, ਸੀਰੀਅਲਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨੂੰ ਉਕਸਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਭਟਕਾਉਂਦੇ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠ ਕੇ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ—ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਉੱਥੋਂ ਉੱਠ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਈ ਵਧੀਆ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਮੀਡੀਆ ਗੱਭਰੂਆਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਹਮਲੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੁਰੱਖਿਆ-ਛਤਰੀ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਇਸ ਬਦਲ ਰਹੇ ਮਾਹੌਲ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਦਲਣ, ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਬਣਾਉਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਹੈ ?

ਆਪਾਂ ਕਿਸ਼ੋਰ ਵਰਗ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ-ਪੜਾਵਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਸਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ-ਸੁਲਝਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਉਮਰ ਤਨਾਉ ਦੀ ਉਮਰ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਲ-ਪਲ 'ਤੇ ਤਨਾਉ ਹੈ। ਸੈਕਸ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਣ ਨਾਲ, ਨਵੇਂ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਜੁੜਨ ਦਾ ਤਨਾਉ । ਸੈਕਸ ਹਾਰਮੋਨਜ਼ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਨਾਲ, ਇਕ ਪਾਸੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸੈਕਸ ਪ੍ਰਤੀ ਖਿੱਚ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦਾ ਤਨਾਉ। ਤਜਰਬੇ ਕਰਨ ਦਾ ਅਤੇ ਗਲਤੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਡਾਂਟੇ ਜਾਣ ਦਾ ਤਨਾਉ। ਕੰਮਾਂ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦਾ ਅਤੇ ਪਛਾਣ ਨਾ ਬਣਨ ਦਾ ਤਨਾਉ। ਗਲਤੀ ਨੂੰ ਸਹੀ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸਮਝਣ ਦਾ, ਸਗੋਂ ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਣ ਦਾ ਤਨਾਉ । ਠੀਕ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਗਲਤ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਦਾ ਤਨਾਉ । ਇਹ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂ ਜੇਕਰ ਮਾਂ ਪਿਉ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵਜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਇਹ ਪੜਾਅ ਇਕ ਆਮ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਪੜਾਅ ਬਣ ਕੇ ਨਾ ਗੁਜਰੇ ।

ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਮਾੜਾ ਮਾਹੌਲ ਬਦਲ ਜਾਵੇ, ਵਧੀਆ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁੱਲ ਨਾ ਬਦਲੀਏ, ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਹਿਣ ਦੇਈਏ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ , ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਵਿਰੋਧੀ, ਆਪਣਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਨਸਰਾਂ ਉੱਪਰ ਅਸੀਂ ਉੱਗਲੀ ਧਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਮਾਹੌਲ ਵਿਗਾੜਣ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ । ਜੇ ਅਸੀਂ ਮਾਹੌਲ ਸੁਧਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ—ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦੌਰਾਨ ਆ ਰਹੇ ਬਦਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਜਾਣਨਾ । ਅਸੀਂ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੇ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਸਾਡੇ ਜਿਹਨ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਘਰ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਂ ਪੜ੍ਹਨ-ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਇਕ ਸੀਮਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਉਮਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਇਹ ਸਾਡੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ

ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉ । ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ ਬਾਹਰ ਡੈੱਕ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਇਕ ਭਾਰਤੀ ਆ ਕੇ ਬੈਠਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਦੇਖ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਤਕਰੀਬਨ ਨੱਬੇ ਵਰ੍ਹੇ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਚੀਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ 'ਕੈਦਾ' ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਚੀਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਔਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅੱਖਰ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਬਨ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸਾਲ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ, ਉਸ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਖ਼ਸ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ, ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਇਸ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਾਰਨ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈਂਨਾ, ਕਿ ਮੈਂ ਮਰਨ ਕਿਨਾਰੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਵਿਅਕਤੀ, ਚੀਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਦਰਅਸਲ ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਵਿਅਕਤੀ ਜਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤਕ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡਾ ਇਹ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਵਿਅਕਤੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਜਵਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮੇਟਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ, ਸਾਡੇ ਗੱਭਰੂ ਅਤੇ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਅੱਜ ਨਵੇਂ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਪੜਾਅ ਨਵੇਂ ਹਨ, ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਮਝੀਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲ ਕਰੀਏ । ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚਾਲੀ-ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਲੈ ਕੇ ਜਾਈਏ ਤੇ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਨਾ ਹੋਈਏ । ਪਹਿਲੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜੀਏ ਤੇ ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸ਼ੋਰਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰੀਏ ।

ਸ਼ੁੱਭ ਸਵੇਰ, ਨਮਸਤੇ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ! ਇਸ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਵਕ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭਰਪੂਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅੱਜ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ, ਇਸ ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਆਪ ਸਭ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ । ਜਿਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹਾਂ, ਉਸ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਉਲੀਕਾਂਗੇ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕਰਨਯੋਗ ਹਾਂ ਅਤੇ ਕਰਾਂਗੇ । ਕੱਲ੍ਹ ਅਸੀਂ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਥੋਂ ਦਸ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਪੁੱਛੇ ਸੀ । ਉਸਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨੇ ਕਾਫੀ ਉਤਸ਼ਾਹਜਨਕ ਸਿੱਟੇ ਲਿਆਂਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਜਾਗਰੂਕ ਅਧਿਆਪਕ ਹੋ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ

ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਬਾਰੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਉਪਰਾਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇੰਝ ਕਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਇਕ ਉਸਾਰੂ ਸੋਚ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਕੇ, ਮੇਰੀ ਉਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਬਲ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕੱਲ੍ਹ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ ਲਈ ਤੁਹਾਡੀ ਚੋਣ ਵੇਲੇ, ਤੁਹਾਡੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਮਰਾ ਦੀਆਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਪਹਿਲਾ ਸਵਾਲ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਤੰਬਾਕੂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਨਸ਼ੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਤਿੰਨ ਅਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਸ ਹੋਰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ । ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਾਂ ਕਹੋ ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਭੁੱਕੀ, ਅਫੀਮ, ਪੋਸਤ, ਧਤੂਰਾ, ਚਰਸ, ਗਾਂਜਾ, ਭੰਗ, ਸੁਲਫਾ, ਟੀਕੇ, ਕੈਪਸੂਲ, ਖੰਘ ਦੀ ਦਵਾਈ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈਆਂ ਨੇ ਕੋਰੜ-ਕਿਰਲੀ, ਪਾਲਿਸ, ਮੇਕਅੱਪ ਦਾ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਪੈਟਰੋਲ ਨੂੰ ਵੀ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ । ਮੈਂ ਸਮਝਦਾਂ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਸੁਣੇ-ਦੇਖੇ ਤਜਰਬੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ । ਕੁਝ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣਾ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਵੀ ਨਵਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ ।

ਨਸ਼ੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਵੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨਾਲ ਕੁਝ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਤੱਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ । ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਗੱਲ ਬਹੁਗਿਣਤੀ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੇ ਕਹੀ—ਉਹ ਸੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਘਾਟ, ਤਨਾਉਪੂਰਨ ਮਾਹੌਲ, ਬੁਰੀ ਸੰਗਤ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਅਤੇ ਜਿਗਿਆਸੂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਇਕ ਲੰਬੀ ਸੂਚੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਮਾਫੀਆ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਦੌੜ, ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਗਨੋਰ ਕਰਨਾ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਲੜਾਈ, ਗ਼ਰੀਬੀ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਅਪੂਰਤੀ, ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਫਿਲਮਾਂ, ਰੋਲ-ਮਾਡਲ, ਨਕਲ ਕਰਨੀ, ਬੱਚਿਆਂ 'ਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਮਾਂ ਪਿਉ ਦਾ ਅਵੇਸਲਾਪਨ ਜਾਂ ਗ਼ੈਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋਣਾ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਧੂ ਪੈਸੇ ਦੇਣੇ, ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣਾ, ਸੁਗਲ ਲਈ ਜਾਂ ਬੋਰੀਅਤ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ, ਸੈਕਸ ਪਾਵਰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ, ਅਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਜਾਂ ਉਦਾਸੀ

ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵਿੱਚ ਦੂਰੀ, ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ (ਕੰਪੀਟੀਸ਼ਨ), ਗੈਰ-ਜੁੱਮੇਵਾਰ ਅਧਿਆਪਕ, ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦਾ ਆਲਾ ਦੁਆਲਾ, ਸਾਥੀਆਂ ਦਾ ਦਬਾਅ ਆਦਿ ।

ਇਸ ਲੰਮੀ ਸੂਚੀ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਖੁਦ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰਾ ਕਿੰਨਾ ਵਸੀਹ (large) ਹੈ । ਇਹ ਸਾਡੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਸਮਝ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਕ ਲੰਮੀ ਸੂਚੀ ਉਲੀਕ ਸਕੇ ਹਾਂ। ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ ਬੈਠੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਹੌਲ ਮੁਤਾਬਕ ਇਕ-ਇਕ, ਦੋ-ਦੋ ਕਾਰਨ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਉਸ ਮੁਤਾਬਕ ਹੀ ਆਪਣਾ ਹੱਲ ਲੱਭਦੇ ਹਾਂ । ਅਸੀਂ ਸਿਰ-ਤੋੜ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਸਿੱਟੇ ਕਾਰਗਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੇ । ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਧੇਰੇ ਕਾਰਨਾਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦੀ ਅਸੀਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ।

ਮੇਰਾ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਨਜਿੱਠਿਆ ਜਾਵੇ? ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਹੋਰ ਬੇਹਤਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਤਿਆਰ ਕਰੀਏ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ ਨਸ਼ੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹੋਰ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕਣ ।

ਕਿਸ਼ੋਰ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ : ਕਿੰਵ ਮਦਦ ਹੋਵੇ।

ਸਾਥੀਓ ! ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੇ ਗਰੁੱਪਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਚਰਚਾ ਕਰੀਏ ਕਿ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਲਈ ਜਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚੇਤਨਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂ ਕਹੀਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨੋਬਲ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਕਹਿਣ ਦਾ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਸਕੂਲੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਕਿਵੇਂ ਮਦਦ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੇ ਰਿਪੋਰਟੀਅਰ, ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਗਰੁੱਪ ਦੀ ਚਰਚਾ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਗੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ, ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਇਕ ਗੱਲ ਵੱਲ ਤੁਹਾਡਾ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ । ਕੱਲ੍ਹ ਤੁਹਾਡੇ ਹੀ ਇਕ ਸਾਥੀ, ਜੋ ਕਿ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਮਾਹਿਰ ਨੇ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ

ਲਈ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਮਿਲਣਾ, ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ । ਮਨੋਰੋਗ ਵਿਭਾਗ ਤੋਂ ਆਏ ਡਾਕਟਰ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਮਾਜ, ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਜੀਵਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਵੀ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਲਈ ਮੁੱਢਲੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਮਦਦ ਕਰਨ ਬਾਰੇ, ਆਪਾਂ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਏਜੰਟ, ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ । ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਤਿੰਨ ਪਹਿਲੂ ਹਨ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ; ਪਰ ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਸਾਡਾ ਮਕਸਦ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਪਹਿਲੂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰੀਏ। ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੈ—ਬੱਚੇ, ਸਕੂਲ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਘਰ ਅਤੇ ਮਾਪੇ।

ਪਹਿਲੇ ਗਰੁੱਪ ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਡਮ ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ, 'ਵੀਰੋ ਤੇ ਭੈਣੋ ! ਸਾਡੇ ਗਰੁੱਪ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਵਧੀਆ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ । ਕੁਝ ਸੁਝਾਅ ਜਿਸ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਖੁਦ ਵੀ ਸਕੂਲ ਜਾ ਕੇ ਕਾਰਜ ਕਰਾਂਗੇ ਉਹ ਹੈ ਕਿ ਸਵੇਰੇ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਢੁੱਕਵਾਂ ਸਮਾਂ ਹੈ ਉਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਜਾਵੇ, ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਵੇ ਕਿ ਬੱਚੇ ਹੀ ਆ ਕੇ ਬੋਲਣ । ਅਸੀਂ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਬੱਚੇ ਜਦੋਂ ਖੁਦ ਬੋਲਣਗੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ 'ਤੇ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੋਵੇਗੀ । ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਕਲੱਬ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਆਈ । ਇਸਦੀ ਬਣਤਰ ਲਈ ਸੁਝਾਅ ਆਇਆ ਕਿ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ-ਇਕ ਬੱਚਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਿਲਣਗੇ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨਗੇ, ਜੋ ਕਰਦੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਗੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨੋਬਲ ਵਧੇਗਾ । ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਬਣਨ ਦੀ । ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਅਪਨਾਉਂਦੇ ਨੇ । ਸਾਨੂੰ ਖੁਦ ਇਕ ਚੰਗੇ ਮਾਂ-ਪਿਉ, ਇਕ ਵਧੀਆ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਰਾਹ ਪਾਉਣ ਲਈ ਖੇਡਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਬਾਕੀ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਵਿਚਾਰ ਆਏ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਧ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੋਣ ਯੋਗ ਹਨ ।

ਦੂਸਰੇ ਗਰੁੱਪ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਬੱਚੇ ਇਕ ਸਾਫ਼ ਸਲੇਟ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਮਿੱਟੀ ਵਾਂਗ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਜੋ ਲਿਖ ਦੇਵੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਰਤਨ ਘੜ ਲਵੇ ਘੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਘਰ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਹੈ ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸੇਧ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰ, ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ, ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਦਿਸ਼ਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਸਕੂਲ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਅਧਿਆਪਕ, ਮਾਪੇ, ਸੰਸਥਾ, (ਪੀ.ਟੀ.ਏ) ਵਿੱਚ ਰਲ ਕੇ, ਬੱਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿਰਫ਼ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਵਰਗ ਜਿਵੇਂ ਪੁਲਿਸ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਸਵੈ-ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਆਦਿ ਸਭ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਛੱਡ ਕੇ, ਪੈਸੇ ਦੀ ਦੌੜ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਕੇ, ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।'

ਗੁਰਿੰਦਰਜੀਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਰੁੱਪ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ : 'ਅਧਿਆਪਕ ਸਾਥੀਓ! ਹਰ ਕੰਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਸਾਡੀ ਟੀਮ ਨੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ, ਨਸ਼ਾ ਛੁਡਾਉ ਕੇਂਦਰ, ਸਰਕਾਰ-ਸਮਾਜ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ, ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ, ਨਸ਼ੇ ਸ਼ਰੇਆਮ ਮਿਲਣੇ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ, ਪੂਰੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ, ਇਸ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ, ਓਵਰਹਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਟੀ.ਵੀ.ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ 'ਤੇ ਵੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਥੀ ਨੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਬਣਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਉੱਥੇ ਮੀਡੀਆ ਵਿੱਚੋਂ ਐਕਟਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ੇ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿਚਾਰੀ । ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ।

...ਸਕੂਲ ਅਸੈਂਬਲੀ, ਨਸ਼ਾ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਲੱਬ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸ਼ਾਮੀਂ ੪ ਤੋਂ ੬ ਵਜੇ ਤਕ ਖੇਡਾਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵਰਗ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਸਕੂਲ ਦੇ ਬਸਤੇ, ਪੈਂਟ ਕਮਿਜ਼ ਦੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਤੰਬਾਕੂ ਦੇ ਕੁਝ ਤਿਨਕੇ ਜਾਂ ਗੋਲੀ ਕੈਪਸੂਲ ਆਦਿ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਜੋ ਬੱਚੇ ਸਕੂਟਰਾਂ ਆਦਿ 'ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡਿੱਕੀ ਜਾਂ ਸਾਈਕਲਾਂ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਾਂ ਪਿਉ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗਾਹੇ-ਬਗਾਹੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣ। ਇਹ ਬੱਚਿਆਂ

'ਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ੇ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੰਭਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

...ਨਸ਼ਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕੋਈ ਇਕ ਅੱਧਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕਰਵਾਉਣ ਤਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਇਹ ਇਕ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਨਸ਼ੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਸਲਾਹ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੌਂਸਲਿੰਗ ਲਗਾਤਾਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਂ ਪਿਉ ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਂ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹ ਅਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਦਾ ਇਕ ਸੰਤੁਲਨ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ । ਖੁੱਲ੍ਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਕਿਸ਼ੋਰ ਬੱਚੇ, ਵੱਡੇ ਹੋ ਰਹੇ ਬੱਚੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ।'

ਸਾਥੀਓ ! ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਕਹਾਂਗੇ। ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰ, ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਨੇ ਸੁਣੇ ਹਨ । ਯਕੀਨਨ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਜਜ਼ਬਾ ਵੀ ਹੈ, ਵਿਚਾਰ ਤਾਂ ਹਨ ਹੀ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਮੁਤਾਬਕ ਜ਼ਰੂਰ ਕੁਝ ਕਰੋਗੇ । ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਕੁਝ ਕੁ ਗੱਲਾਂ ਹੋਰ ਜੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਜੋ ਮਨੋਬਲ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਹੈ, ਨਸ਼ਾ ਰੋਕੂ ਕਲੱਬ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਾਰਥਕ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਉਮਰ ਦੀ ਇਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਹੈ, ਹਮਉਮਰ ਦੋਸਤਾਂ ਦਾ ਦਬਾਅ । ਇਹ ਕਲੱਬ ਵੀ ਉਸੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਸਤ, ਇਸ ਕਲੱਬ ਦੇ ਮੈਂਬਰ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਸ਼ਾ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗਰੁੱਪ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਛਾਣਨਗੇ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਦਬਾਅ ਨਾਲ ਨਸ਼ਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ, ਨਸ਼ਾ ਛੁਡਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਗਰੁੱਪ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਗੇ । ਇਕ ਗੱਲ ਜੋ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਸਮਾਜਿਕ ਨੇਮਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਮਨੋਰਥ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ, ਕੁਝ ਛੋਟ ਦੇਣੀ, ਕੁਝ ਬੰਧਨ ਲਗਾਉਣੇ । ਇਸ ਦਾ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ, ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ। ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਔਰਤਾਂ ਨਸ਼ੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਸ਼ੇ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਵਰਜਿਤ ਹਨ । ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਮਰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਫਰਕ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ । ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕੋਈ ਬੰਧਨ, ਅਸੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਬੰਧਨ ਲਾਗੂ

ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਖੁਦ ਵੀ ਇਕ ਰੋਲ-ਮਾਡਲ ਹੋਵੇ ।

ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਦੇ ਇਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਭ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋਰ ਅਹਿਮ ਗੱਲ ਵੀ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁ ਰਿਹਾ । ਤੁਹਾਡੇ ਦਸ ਸਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਵਾਲ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਨਸ਼ੇ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਸਕੂਲ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੀ ਕਰੋਗੇ । ਤੁਸੀਂ ਗਰੁੱਪ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਸਭ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਵਾਬਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਭ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ । ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾਂ ਤੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ, ਜੋ ਨੁਕਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਲੱਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਲਿਖ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ।

* ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਮਾਡਲ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ।

* ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਿਨਾਂ ਝਿਜਕ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ।

* ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਜਿਹੜਾ ਅਕਸਰ ਘਰੋਂ ਸਕੂਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦਾ ; ਅਕਸਰ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ , ਉਸ ਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਬੈਠਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦਾ ਪਤਾ ਟੀਚਰ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

*ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਲ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਟੈਸਟਾਂ ਦੇ ਨੰਬਰ, ਖੇਡਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ, ਡਿਬੇਟ-ਡੈਕਲਾਮੇਸ਼ਨ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਭਾਸ਼ਨ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਸਵੇਰ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਖਬਰਾਂ ਪੜ੍ਹਨਾ ਆਦਿ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਫੈਮਲੀ ਮੈਂਬਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਿੱਥੇ ਖਲੋਤਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਤੇ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵੇਰਵੇ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ।

*ਬੱਚੇ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸੇਧ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਪਿਛੋਕੜ ਬਾਰੇ ਜਾਣੋ । ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ, ਅਗਰ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਸ਼ੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਬਚ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

* ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਹਰ ਪੀਰੀਅਡ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ 2-8

ਮਿੰਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਕਰੀਬ ਸਮਝਣ ।

* ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਐਕਟੀਵਿਟੀਆਂ (ਕੰਮਾਂ) ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਪਲਾਂਟ ਕੋਲੈਕਸ਼ਨ, ਲੀਫ ਕੋਲੈਕਸ਼ਨ, ਨਿਊਜ ਪੇਪਰ ਕਟਿੰਗ ਆਦਿ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਐਨਰਜੀ (ਸ਼ਕਤੀ) ਦਾ ਚੈਨਲ ਚੇਂਜ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

* ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਇਸ ਬੁਰਾਈ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹਨ ।

* ਨਸ਼ਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰਤੀ ਲਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ।

* ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ, ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਵਾਉਣਾ ।

* ਚੰਗੀ ਅਖ਼ਬਾਰ, ਚੰਗਾ ਸਾਹਿਤ, ਚੰਗੇ ਰਸਾਲੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ ।

* ਗ਼ਰੀਬ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀਣ-ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ।

* ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਾ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇਣੇ ।

* ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨਸ਼ੀਲੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਜਾਂ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ (ਅਫੀਮ, ਸਮੈਕ, ਗਾਂਜਾ ਆਦਿ) ਦੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਅਤੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਜਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਜੇ ਕੋਈ ਮੈਂਬਰ ਅਜਿਹੇ ਨਸ਼ੇ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ, ਨੂੰ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਰਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬਚਾ ਸਕਣ ।

○

ਸਾਥੀਓ ! ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਅੱਜ ਮਨੋਰੋਗ ਵਿਭਾਗ ਤੋਂ ਡਾਕਟਰ ਗਰਗ ਆਏ ਹਨ । ਇਹ ਨਸ਼ਾ ਛੁਡਾਉ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਵੀ ਇੰਚਾਰਜ ਹਨ । ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਨਸ਼ਾ ਛੁਡਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣਗੇ । ਆਪਾਂ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਮਾਪਿਆਂ ਤਕ, ਅੱਗੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨੀ ਹੈ । ਇਹ ਗੱਲਾਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ

ਪਹੁੰਚਣੀਆਂ ਹੀ ਹਨ । ਫਿਰ ਕੋਈ ਵੀ, ਨਸ਼ੇ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਇਆ ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁੱਛ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਇਲਾਵਾ ਸਕੂਲੀ ਉਮਰ 'ਤੇ ਨਸ਼ੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਤੁਹਾਡੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਕੋਈ ਬੱਚਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਤੁਸੀਂ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਡਾਕਟਰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨਗੇ । ਡਾਕਟਰ ਗਰਗ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ।

“ਮਾਣਯੋਗ ਅਧਿਆਪਕ ਭੈਣੋਂ ਤੇ ਭਰਾਵੋ! ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਾਹਿਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ ਹੈ । ਨਸ਼ਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕੁਝ ਗਲਤ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ । ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਆਦਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦੇਵੋ, ਆਪੇ ਸੁਧਰ ਜਾਵੇਗਾ । ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਬੋਝ ਪਵੇਗਾ, ਕੁਝ ਉਹ ਸਮਝਾਵੇਗੀ ਵਗੈਰਾ, ਪਰ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਗਲਤ ਹੈ; ਸਗੋਂ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਇਸ ਨਾਲ ਸਥਿਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਦੂਸਰਾ ਇਹ ਵੀ ਗਲਤ ਸੋਚ ਹੈ ਕਿ ਮਾਂ ਪਿਉ ਇਹ ਕਹਿਣ ਜੇ ਤੂੰ ਪੀਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਘਰ ਬੈਠ ਕੇ ਪੀਆ ਕਰ । ਘਰੇ ਕੰਟਰੋਲ ਵਿੱਚ ਪੀਵੇਂਗਾ । ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਰਹੇਗਾ ਵਗੈਰਾ। ਇਹ ਵੀ ਕੋਈ ਹੱਲ ਜਾਂ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ । ਜੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਮਰੀਜ਼ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਹੀ, ਵਿਗਿਆਨਕ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਬਾਰੇ ਮਾਹਿਰ ਡਾਕਟਰ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ, ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਨਸ਼ਈ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਸ਼ਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸ਼ਰਾਬ ਲਈ ਵੱਖ, ਅਫੀਮ ਅਤੇ ਸਮੈਕ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਜ ਹੈ । ਇਲਾਜ ਘਰੇ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਦਾਖ਼ਲ ਕਰਵਾ ਕੇ ਵੀ । ਇਹ ਮਰੀਜ਼ ਦੀ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਤਕਨੀਕੀ ਗੱਲਾਂ ਨੇ । ਜੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੱਲ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਕਿ ਨਸ਼ੇ ਛੱਡਣ ਲਈ ਕੋਈ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਘਰੇ ਰਹਿ ਕੇ ਇਹ ਕਰੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ਾ ਛੁਡਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ ਪਹਿਲੋਂ ਵੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋਸਤ ਸਮਝ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ਈਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਇਕ ਨਫ਼ਰਤ ਵਾਲਾ ਮਾਹੌਲ ਹੈ । ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਨਸ਼ਈ ਪ੍ਰਤੀ ਇਹ ਰਵੱਈਆ ਕੋਈ ਵਧੀਆ ਸਿੱਟੇ ਨਹੀਂ ਕੱਢਦਾ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ

ਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਦਦ ਕਰੋ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਵੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹ ਰਹੇ ਹੋ । ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾਪਨ ਝਲਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਅਜਿਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ, ਬੈਠ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਤੋਂ ਲਲੂਕ ਉੱਠ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਵਧੀਆ ਰੁਝੇਵਾਂ ਹੋਵੇ । ਉਹ ਸਮਾਂ ਕਿਸੇ ਉਸਾਰੂ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਨਸ਼ਾ ਛੱਡਣ ਵਿੱਚ ਆਸਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।”

○

ਸਾਥੀਓ! ਆਪਾਂ ਅੱਜ ਅਤੇ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਗਰਗ ਦੇ ਦੱਸੇ ਗਏ ਨੁਕਤਿਆਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਿੱਟਾ ਫਿਰ ਉਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਮਦਦ, ਜੇ ਪਿਆਰ, ਜੇ ਸਾਰਥਕ ਰੁਝੇਵਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨਸ਼ੇ ਛੁਡਾਉਣ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਇਹ ਨੌਬਤ ਆਵੇ ਹੀ ਨਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਤੱਥ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਦਸ ਸਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਨਸ਼ੇ ਛੱਡਣੇ ਆਸਾਨ ਹਨ ਜਾਂ ਔਖੇ—ਤੇ ਜੇਕਰ ਆਸਾਨ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ, ਜੇਕਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹਨ? ਇਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੇ ਤੱਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹਨ ਉਹ ਵੀ ਬਹੁਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਨੋਰੋਗਾਂ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ । ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਸੁਚੇਤ ਸੋਚ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ।

‘ਨਸ਼ਾ ਛੱਡਣਾ ਆਸਾਨ ਹੈ’ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੇ ਜਵਾਬ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਵੈ-ਭਰੋਸਾ ਅਤੇ ਮਨ ਪੱਕਾ ਹੋਵੇ (ਵਿਲ ਪਾਵਰ), ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨਾਲ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਠੀਕ ਅਗਵਾਈ ਨਾਲ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਰੁਝੇਵੇਂ ਨਾਲ ਖੇਡ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕੰਮਾਂ ਨਾਲ, ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇਣ ਨਾਲ, ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਨਾਲ, ਡਾਕਟਰੀ ਸਲਾਹ, ਧਾਰਮਿਕ ਲਗਾਵ ਨਾਲ ਇਸ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਵੱਲ ਮਦਦ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਸੀ ਕਿ ਨਸ਼ੇ ਛੱਡਣੇ ਮੁਸ਼ਕਲ

ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਰੀਰ ਦੀ ਲੋੜ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਮੁੱਕਣੀ, ਅਵੇਸਲਾਪਨ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਝਗੜਿਆਂ ਕਾਰਨ, ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਛੱਡਣਾ ਹੀ ਨਾ ਚਾਹੇ, ਨਸ਼ਈਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਮਿਲਣਾ ਆਦਿ ਕਾਰਨ ਇਸ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਰੋੜਾ ਹਨ ।

ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਉਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇੱਛਾ-ਸ਼ਕਤੀ, ਪਿਆਰ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਮਾਹੌਲ, ਰੁਝੇਵਾਂ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਨੁਕਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਾਰਗਰ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਧੀਆ ਸਿੱਟਿਆਂ ਦੀ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਅੰਤਿਕਾ

ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਇਹ ਦੁਹਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਨਾਂ 'ਬੱਚੇ ਕਦੇ ਤੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ' ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ ਕਿ ਸਮੱਸਿਆ ਕੋਈ ਵੀ ਹੈ—ਦਰਅਸਲ ਉਹ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ । ਚਾਹੇ ਉਹ ਨਸ਼ੇ ਹਨ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਗ਼ੈਰ-ਸਮਾਜਿਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਭਾਲਣਾ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਵਾਹਨ ਚਲਾ ਕੇ ਆਨੰਦ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅਜੀਬੋ ਗ਼ਰੀਬ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ, ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਬਣਾ ਕੇ ਵੱਖਰੇ ਲੱਗਣ ਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾਰੇ ਕਿਸੇ ਅੰਦਰ-ਭੁੰਘੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀ ਮਾਨਸਿਕ ਉਲਝਣ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਹਨ । ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਪਰਛਾਵੇਂ ਫੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਜੋ ਕਿ ਅਕਸਰ ਅਸੀਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਸੰਦਰਭ ਨਸ਼ੇ ਹਨ, ਠੀਕ! ਪਰ ਨਸ਼ੇ ਵੀ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਵਿਕਾਰ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ, ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਮੂਲ ਮਨੋਰਥ ਬਾਲ-ਕਿਸ਼ੋਰ ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰ ਕੇ ਦੇਖੋ । ਮਾਂ ਪਿਉ ਉਮਰ ਦੇ ਕਿਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੱਚਾ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉ ! ਬੱਚੇ ਦੀ ਤਕਰੀਬਨ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਉਮਰ 'ਤੇ ਹੀ । ਤੰਗ ਬੜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਗੋਦੀ ਮੰਗਦਾ ਹੈ । ਰਾਤੀਂ ਸੌਂਦਾ ਨਹੀਂ । ਜਗਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ । ਗੱਲਾਂ ਕਰੀ ਜਾਉ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ ! ਫਲਾਂ ਦਾ ਬੱਚਾ ਸਾਊ ਹੈ , ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸੁੱਤਾ

ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਉਮਰ ਹੈ ਕੋਈ ਬੱਚੇ ਪ੍ਰਤੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ? ਇਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਥੋੜੀ ਵੱਡੀ ਉਮਰ 'ਤੇ ਦੇਖੋ । ਢੀਠ ਹੈ..। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਬਿਲਕੁੱਲ ਆਖੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ । ਜਿੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ... ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਲੇਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਚੀਖ-ਚਿੰਘਾੜਾ ਮਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਰੁੱਸਣ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ । ...ਚੰਗਾ ਭਲਾ ਦੱਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪੋਟੀ ਆਈ ਹੈ, ਸੂ-ਸੂ ਆਇਆ ਹੈ । ਹੁਣ ਪਤਾ ਨੀ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਪੋਟੀ ਵੀ ਵਿੱਚੇ ਹੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਦੋ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਬੱਚਾ, ਆਪਣੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨਾਲ ਮਾਂ ਪਿਉ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਹਰ ਚੀਜ਼ ਉਸ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿੱਚ ਹੋਣੀ ਹੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇੱਥੇ ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਆਪਣੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਢਾਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ । ਸਾਡਾ ਵੀ ਵੇਲਾ ਸੀ ਜਾਂ ਬੱਚੇ ਦੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ, ਨਾਨਾ-ਨਾਨੀ ਦੇਖਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਉਹ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬੱਚੇ ਬੜੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਪਾਲ ਲਏ, ਇਹ ਅੱਜ ਦੇ ਬੱਚੇ ਤਾਂ ਤੂਫਾਨ ਨੇ । ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਮਝ ਆਵੇਗੀ ਕਿ ਕੀ ਫਰਕ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ । ਬੱਚਾ ਜੰਮਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ । ਬਾਜ਼ਾਰ ਹੁਣ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵੇਚਦਾ, ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਕਸਾਉਂਦਾ ਭੜਕਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਟੀ.ਵੀ. ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਬੱਚੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਰੀਝਾਂ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ । ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਖੁਦ ਉਸਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੈ ਕੇ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਦਿਖਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਟੀ.ਵੀ. ਉਕਸਾਉਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅਧਿਆਪਕ ਵਰਗ ਵੀ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉ । ਬੱਚਾ ਹੱਸਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਹੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ— ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬੱਚਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਘੁੰਮਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਖੇਡਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਬੱਚਾ ਬੰਦ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬੈਠਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਤੱਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਅਸੀਂ

ਡੰਡੇ ਨਾਲ ਜਾਂ ਡਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਹਾਸੇ ਦੀ ਬਜਾਏ ਗੰਭੀਰਤਾ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਆਖਰੀ ਪੀਰੀਅਡ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੇਲੇ, ਭਾਵ ਛੁੱਟੀ ਵੇਲੇ, ਇਕ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਕੇ ਦੇਖੋ; ਬੱਚੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇ; ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚੋਂ ਛੁੱਟਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਪਾਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਕਾਰਜ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਤਿੱਖਾ ਮੋੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ, ਇਸ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਹਊਆ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਇਕ ਭਾਰ ਵਾਂਙੂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਗੇ ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੜ੍ਹਾਈ ਬੱਚੇ ਲਈ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਚ ਵੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨਾਲ ਦੋ ਚਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਭੇਤਾਂ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਹੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੋਝ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੀ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਸਾਡੀ ਕਾਰਜ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਨੁਕਸ ਹੈ।

ਦਰਅਸਲ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਦੀ ਸੀਮਾ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਹੈ। ਜਿੰਨੀਆਂ ਕੁ ਖੋਜਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਓਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਨ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ।

ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਮਤਲਬ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਾਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਮਝੀਏ। ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ, ਗੰਢਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾ ਬਣਾਈਏ।

-0-

ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਸੰਸਥਾ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਕਾਰਜ

ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਸੰਸਥਾ ਸਮਾਜ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਦੁਰਕਾਰੇ/ਤ੍ਰਿਸਕਾਰੇ, ਅਪੰਗ, ਲੂਲ੍ਹੇ-ਲੰਗੜੇ, ਅਪਾਹਿਜਾਂ, ਅਨਾਥਾਂ ਅਤੇ ਲਾਵਾਰਸਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਮਹਾਨ ਕਰਮਯੋਗੀ ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ 1947 ਵਿੱਚ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਗਤ ਜੀ ਕੋਲ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸੇਵਾਦਾਰ ਸੀ, ਨਾ ਕੋਈ ਰਹਿਣ ਦੇ ਲਈ ਸਹੀ ਇਮਾਰਤ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਤੇ ਦਵਾਈ ਬੂਟੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਹੀ ਸੀ। ਭਗਤ ਜੀ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਇਸ ਸੇਵਾ ਦੇ ਇਸ ਕਠਿਨ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚੱਲ ਪਏ; ਲੇਕਿਨ ਲੋਕ ਮਿਲਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕਾਰਵਾਂ ਬਣਦਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਦਮ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਯੋਗ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਡਾਕਟਰ ਇੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ ਅਤੇ ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਟਰਸਟ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ, ਲਗਨ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਅਧੀਨ ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਸੰਸਥਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦੇਸ਼ਾਂ-ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਕ ਗੌਰਵ ਪੂਰਨ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਹੈ।

ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਝਾਤ:-

1. ਨਿਵਾਸ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ :- 1803 ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ 'ਆਪਣਾ ਘਰ'। ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਸੰਸਥਾ ਦੀਆਂ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਬ੍ਰਾਂਚਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਮਾਰੀ ਗ੍ਰਸਤ ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ:-

31 ਅਗਸਤ 2018 ਤਕ ਸਮੂਹ ਬ੍ਰਾਂਚਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਾ ਰੋਗੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ:-

ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗੀ	376	ਏਡਜ਼ ਵਾਲੇ	21
ਅਧਰੰਗ/ ਪੋਲੀਏ ਵਾਲੇ	148	ਮਿਰਗੀ ਵਾਲੇ	201
ਮੰਦ-ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ	441	ਕੈਂਸਰ ਵਾਲੇ	01
ਗੂੰਗੇ ਬਹਿਰੇ	173	ਸੂਗਰ ਵਾਲੇ	87
ਬਜ਼ੁਰਗ	143	ਸਕੂਲੀ ਬੱਚੇ	90
ਜ਼ਖਮਾਂ ਵਾਲੇ	29	ਲਾਵਾਰਸ ਬੱਚੇ	03
ਟੀ.ਬੀ. ਵਾਲੇ	17	ਠੀਕ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਰੋਗੀ	32
ਨੇਤਰਹੀਣ	41	ਕੁੱਲ ਰੋਗੀ 1803	

ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ	ਰੋਗੀ/ਨਿਵਾਸੀ
1. ਮੁੱਖ ਬ੍ਰਾਂਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਬੱਚਾ ਵਾਰਡ, ਮਾਤਾ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਵਾਰਡ, ਭਾਈ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਰਡ)	337
2. ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ ਕੰਪਲੈਕਸ	886
3. ਪੰਡੋਰੀ ਵੜੈਚ ਸ਼ਾਖਾ	111
4. ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸ਼ਾਖਾ	98
5. ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਾਖਾ	41
6. ਸੰਗਰੂਰ ਸ਼ਾਖਾ	212
7. ਪਲਸੋਰਾ ਸ਼ਾਖਾ (ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ)	118

ਕੁੱਲ ਰੋਗੀ 1803*

2. ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ :

- (ੳ) ਡਿਸਪੈਂਸਰੀ ਅਤੇ ਲੈਬਰਟਰੀ ਦੀਆਂ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ: ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਵਿਖੇ ਇਕ ਮੈਡੀਕਲ ਲੈਬਰਟਰੀ ਅਤੇ ਡਿਸਪੈਂਸਰੀ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਖਰਚ 90 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਹੈ।
- (ਅ) ਅਲਟਰਾ ਸਾਊਂਡ ਕੇਂਦਰ:- ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਲਈ ਸੰਨ 2009 ਵਿੱਚ ਅਲਟਰਾ ਸਾਊਂਡ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ।
- (ੲ) ਸਹਾਇਕ ਸਟਾਫ਼ :- ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਨਰਸਾਂ, ਲੈਬਰਟਰੀ ਟੈਕਨੀਸ਼ਨ, ਅਤੇ ਫਾਰਮਾਸਿਸਟ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ।
- (ਸ) ਖੂਨਦਾਨ ਕੈਂਪ :- ਦੁਰਘਟਨਾ ਗ੍ਰਸਤ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਲਈ ਖੂਨ ਦੀ ਕਮੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਬਰਸੀ 'ਤੇ 5 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੂਨਦਾਨ ਕੈਂਪ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (ਹ) ਬਣਾਵਟੀ ਅੰਗ ਕੇਂਦਰ :- ਜ਼ਰੂਰਤਮੰਦ ਅੰਗਹੀਣਾਂ ਲਈ ਭਗਤ ਪੂਰਨ

* ਰੋਗੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹਰ ਸਾਲ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਠੀਕ ਹੋ ਕੇ ਕਾਫ਼ੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਮਰੀਜ਼ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ/ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਸਿੰਘ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਇਕ ਬਣਾਵਟੀ ਅੰਗ ਕੇਂਦਰ ਰਾਹੀਂ ਬਣਾਵਟੀ ਅੰਗ (ਜਿਵੇਂ ਲੱਤਾਂ ਤੇ ਬਾਹਵਾਂ) ਮੁਫਤ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਵੰਬਰ 2003 ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ 11618 ਬਣਾਵਟੀ ਅੰਗ ਲਗਾਏ ਗਏ ਹਨ।

- (ਕ) ਐਂਬੂਲੈਂਸਾਂ :- ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਡਾਕਟਰੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਐਂਬੂਲੈਂਸ ਸੜਕ ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪੀੜਿਤਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਪਲਬਧ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਐਂਬੂਲੈਂਸਾਂ ਪਿੰਗਲਵਾੜੇ ਦੇ ਰੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ।
- (ਖ) ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਮੁੱਢਲਾ ਬਹਿਰਾਪਣ ਜਾਂਚ ਕੇਂਦਰ :- ਨਵ-ਜਨਮੇ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਬਹਿਰਾਪਣ ਜਾਂਚ ਕਲਿਨਿਕ ਕੇਂਦਰ ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ Bera Test ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਫੀਸ ਦੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (ਗ) ਸਪੈਸ਼ਲ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਥਿਏਟਰ :- ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਆਧੁਨਿਕ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਥਿਏਟਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਜਨਰਲ ਸਰਜਰੀ ਅਤੇ ਕੰਨਾਂ ਦੀ ਸਰਜਰੀ ਅਤੇ Cochlear Implant ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਹਿਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੂੰਗਾਪਣ ਦੂਰ ਹੋ ਸਕੇ।
- (ਘ) ਦੰਦਾਂ ਦਾ ਕਲਿਨਿਕ :- ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਇਲਾਜ ਦੇ ਲਈ ਦੰਦਾਂ ਦਾ ਕਲਿਨਿਕ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- (ਙ) ਫਿਜ਼ਿਓਥਿਰੈਪੀ ਕੇਂਦਰ :- ਸੰਨ 2005 ਤੋਂ ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿੱਚ ਫਿਜ਼ਿਓਥਿਰੈਪੀ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਿੰਗਲਵਾੜੇ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ ਅਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਜ਼ਰੂਰਤਮੰਦ ਮੁਫਤ ਲਾਭ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਤਕਰੀਬਨ 80 ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਫਿਜ਼ਿਓਥਿਰੈਪੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- (ਚ) ਮੰਦਬੁੱਧੀ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸੰਵੇਦੀ-ਕੇਂਦਰ (Sensory Centre) :- ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿਖੇ ਮੰਦਬੁੱਧੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਹੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇਕ ਆਧੁਨਿਕ Sensory centre ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- (ਛ) ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਜਾਂਚ ਕੇਂਦਰ :- ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਦੇ ਨੇਤਰਹੀਣ ਜਾਂ ਲੋੜਵੰਦ

ਗ਼ਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਜਾਂਚ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

- (ਜ) ਪੁਨਰਵਾਸ ਕੇਂਦਰ :- ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਠੀਕ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ Rehabilitation ਲਈ ਕੇਂਦਰ ਹੈ।
- (ੜ) ਯੋਗ ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਤੇ ਮੁੜ ਵਸੋਬਾ :- ਪਿੰਗਲਵਾੜੇ ਵਿਖੇ ਪਲ ਕੇ ਜੁਆਨ ਹੋਏ ਲਾਵਾਰਸ ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਮਾਉਣ ਜੋਗੇ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਪਿੰਗਲਵਾੜੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਜੇ ਉਹ ਆਮ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਹੋਣ।

2. ਮੁਫਤ ਵਿਦਿਅਕ ਅਤੇ ਕਿੱਤਾ ਸਿਖਲਾਈ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ :-

- (ੳ) ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਆਦਰਸ਼ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ ਕੰਪਲੈਕਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।
ਇੱਥੇ ਗ਼ਰੀਬ ਅਤੇ ਝੁੱਗੀ-ਝੌਂਪੜੀ ਵਾਲੇ 723 ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ, ਸਟੇਸ਼ਨਰੀ, ਸਕੂਲ ਦੀ ਵਰਦੀ ਆਦਿ ਮੁਫਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਇਹ ਸੁਹਿਰਦ ਸੋਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀਣੇ ਨਾ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਇਕ ਅੱਛਾ ਨਾਗਰਿਕ ਬਣਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਣ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ 92 ਬੱਚੇ ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਦੁਆਰਾ ਪਾਲੇ-ਪੋਸੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।
- (ਅ) ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਗੁੰਗੇ ਬਹਿਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸਕੂਲ, ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ ਕੰਪਲੈਕਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।
ਇਹ ਸਕੂਲ 2005 ਤੋਂ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 156 ਬੱਚੇ ਆਧੁਨਿਕ ਉਪਕਰਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।
- (ੲ) ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਗੁੰਗੇ ਬਹਿਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸਕੂਲ, ਕਟੌਰਾ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ।
ਇਹ ਸਕੂਲ ਸਾਲ 2016 ਤੋਂ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 18 ਬੱਚੇ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ ।

(ਸ) ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਪੈਸ਼ਲ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਸਕੂਲ, ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ ਕੰਪਲੈਕਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।

ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਦੇ 205 ਮੰਦਬੁੱਧੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਇਸ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਪੈਸ਼ਲ ਵਿਧੀਆਂ ਤੇ ਉਪਕਰਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(ਹ) ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਆਦਰਸ਼ ਸਕੂਲ, ਬੁੱਟਰਕਲਾਂ, (ਕਾਦੀਆਂ) ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ :

ਇਹ ਸਕੂਲ ਵੀ ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਵੀ ਸੁਯੋਗ, ਸਮਰਪਿਤ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ 452 ਬੱਚੇ ਮੁਫਤ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

(ਕ) ਦਸਤਕਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰ :-

ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਸਿਲਾਈ ਕੇਂਦਰ, ਕਢਾਈ ਕੇਂਦਰ, ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਬਣਾਉਣਾ, ਕੁਰਸੀਆਂ ਬਣਨਾ ਸਿਖਾਉਣਾ, ਯੋਗ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਿਖਲਾਈ ਕੋਰਸ 6 ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਂਦਰ ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ ਕੰਪਲੈਕਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਗ਼ਰੀਬ ਬੱਚੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ।

(ਖ) ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਕੂਲ ਆਫ ਸਪੈਸ਼ਲ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ, ਪਲਸੋਰਾ, (ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ) ।

ਇੱਥੇ 37 ਮੰਦਬੁੱਧੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਧੀਆਂ ਤੇ ਉਪਕਰਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਗ) ਕੰਪਿਊਟਰ ਸਿੱਖਿਆ :-

ਸੂਚਨਾ ਅਤੇ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਕੂਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿਖੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

(ਘ) ਹੋਸਟਲ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ :-

ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ ਕੰਪਲੈਕਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਲਗਭਗ 176 ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਲਈ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਹੋਸਟਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

3. ਵਾਤਾਵਰਣ ਜਾਗਰੂਕਤਾ :-

ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਿਤ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ; ਇਸ ਲਈ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਮਾਰੂਥਲ ਬਣਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਅਤੇ Soil Erosion (ਮਿੱਟੀ ਖੁਰਨ) ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਵੱਲੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰ ਸਾਲ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਬਰਸੀ (5 ਅਗਸਤ) ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਰਖਤ ਲਾਉਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਖਤ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ, ਸਮਸ਼ਾਨ ਘਾਟਾਂ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

(ੳ) ਨਰਸਰੀ :- ਪਿੰਗਲਵਾੜੇ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਨਰਸਰੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਹਰ ਸਾਲ 60,000 ਪੌਦੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਵੰਡੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

(ਅ) ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ :- ਜ਼ਹਿਰ ਮੁਕਤ ਫਸਲਾਂ ਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪਿੰਗਲਵਾੜੇ ਵੱਲੋਂ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਦਾ ਫਾਰਮ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਇੱਥੇ ਕਣਕ, ਛੋਲੇ, ਗੰਨੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਮੌਸਮੀ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਬੀਜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਪਿੰਗਲਵਾੜੇ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

(ੲ) ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਮੁਹਿੰਮ :- ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਅਧੀਨ ਵਾਤਾਵਰਣ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਲਈ ਸੈਮੀਨਾਰਾਂ ਤੇ ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਸ) ਪਾਣੀ ਸੁੱਧੀਕਰਣ ਪਲਾਂਟ:- ਇਸ ਉਪਕਰਣ ਰਾਹੀਂ ਪਾਣੀ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਪਲਾਂਟ ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿੱਚ ਹੈ।

(ਹ) Water Harvesting (ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਭੇਜਣਾ।

(ਕ) ਸੋਲਰ ਪਾਵਰ ਊਰਜਾ

4. ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈੱਸ :-

ਇਸ ਛਾਪੇਖਾਨੇ ਜੋ ਕਿ ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿਖੇ ਸਥਿਤ ਹੈ, ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਛਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਹਿਤ ਛਾਪ ਕੇ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਣ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਤਾਬਚੇ, ਕਿਤਾਬਾਂ, ਜੀਵਨੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਇਸ ਪ੍ਰੈੱਸ ਰਾਹੀਂ ਲਗਾਤਾਰ ਛਾਪੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਿੰਗਲਵਾੜੇ ਦੀ 'ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈੱਸ' ਦਾ ਤੇ ਪਬਲੀਸਿਟੀ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਖਰਚਾ 1 ਕਰੋੜ 50 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਹੈ। ਦਾਨੀਆਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰੈੱਸ ਦੀ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਹੈ।

5. ਸਮਾਜ ਕਲਿਆਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕਾਰਜ:-

(ੳ) ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਪੀੜਿਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ :- ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਹੜ੍ਹ, ਭੂਚਾਲ, ਜਵਾਰ ਭਾਟਾ, ਸੁਨਾਮੀ ਲਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਸੰਸਥਾ ਵੱਲੋਂ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਹਰ ਸੰਭਵ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਨ 2008 ਵਿੱਚ ਜੁਲਾਈ-ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਕਪੂਰਥਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਹੜ੍ਹ-ਪੀੜਿਤ 800 ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਨ, ਘਰੇਲੂ ਸਾਮਾਨ ਅਤੇ ਕੰਬਲ ਵੰਡੇ। ਅਗਸਤ 2010 ਵਿੱਚ ਬੱਦਲ ਫਟਣ ਨਾਲ ਲੋਹ-ਲੱਦਾਖ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਪੀੜਿਤਾਂ ਲਈ ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਦੋ ਟਰੱਕ ਰਾਹਤ ਸਮੱਗਰੀ-ਰਾਸ਼ਨ, ਕੰਬਲ ਅਤੇ ਊਨੀ ਕੱਪੜੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਲੋਹ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਗਏ।

(ਅ) ਲਾਵਾਰਸ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਦਾਹ ਸਸਕਾਰ:- ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਵੱਲੋਂ ਲਾਵਾਰਸ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਪੂਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ੲ) ਬਿਰਧਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ:- ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਦੀ ਸੰਗਰੂਰ ਸਾਖਾ ਵਿੱਚ ਇਕ ਬਿਰਧ ਘਰ 2002 ਤੋਂ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਕ ਬਿਰਧ ਘਰ ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿਖੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 92 ਬਿਰਧ ਰੱਖਣ ਦਾ ਤੇ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

(ਸ) ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਫਿਲਮਾਂ:-ਕਠਿਨ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪਾਂਧੀ

ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨੀ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੰਬੰਧੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਫਿਲਮਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ:

- (i) ਇਕ ਮਿਸਾਲ (Pingalwara Presentation)
- (ii) ਏਹੁ ਜਨਮ ਤੁਮ੍ਹਾਰੇ ਲੇਖੇ (ਫਿਲਮ)*
- (iii) Pingalwara-Home for Homeless
- (iv) Pingalwara-A selfless Home (Documentry by Gurmeet Sodhi—a famous American Media personality)
- (v) Pingalwara Educational Endeavours
- (vi) ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ (Natural Farming)
- (vii) ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ
- (viii) ਦਰਖਤ

* ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ਮਈ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਫੀਚਰ ਫਿਲਮ “ਏਹੁ ਜਨਮ ਤੁਮ੍ਹਾਰੇ ਲੇਖੇ” ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਸੰਸਥਾ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜੋ 30 ਜਨਵਰੀ, 2015 ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਫਿਲਮ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਦੁਖੀ ਤੇ ਬੇਸਹਾਰਾ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾਸਰੋਤ ਬਣ ਸਕੇ।

- (ix) ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੁਆਰਾ:- ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਰਤਨ ਦੀ DVD-Video ਡਾ. ਓਮ ਗੌਰੀ ਦੱਤ ਸ਼ਰਮਾ, ਡਿਪਟੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਜਲੰਧਰ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਮਿਤੀ 09-07-2016 ਨੂੰ ਰਿਲੀਜ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।
- (x) ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਮਾਰਕ:- ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਪਿੰਡ ਰਾਜੇਵਾਲ ਰੋਹਣੋਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ‘ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ

ਸਮਾਰਕ’ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜਨਮ ਸ਼ਤਾਬਦੀ 4 ਜੂਨ 2004 ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ।

- (xi) ਗਊਸ਼ਾਲਾ :- ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ ਕੰਪਲੈਕਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਇਕ ਗਊਸ਼ਾਲਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਲਗਪਗ 180 ਦੁਧਾਧੂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਗਊਆਂ ਦਾ ਤਾਜ਼ਾ ਦੁੱਧ ਪਿੰਗਲਵਾੜੇ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੂਚਨਾ

1. ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਸੁਸਾਇਟੀ, ਰਜਿਸਟਰਾਰ ਆਫ ਕੰਪਨੀਜ਼ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: 130 ਆਫ 1956-57 ਅਤੇ ਸੋਧ ਨੰ. A 28/4540 ਮਿਤੀ 07-07-1998 ਦੁਆਰਾ ਰਜਿਸਟਰਡ ਹੈ।
2. ਪਿੰਗਲਵਾੜੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਇਨਕਮ ਟੈਕਸ ਦੀ ਧਾਰਾ 80 ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨਕਮ ਟੈਕਸ II ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪੱਤਰ ਨੰ. CIT-II/ASR/ITO (Tech.) 2011-12/4730 ਮਿਤੀ 11/12 ਜਨਵਰੀ, 2012 ਅਧੀਨ ਟੈਕਸ ਵਿੱਚ ਛੋਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।
3. ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਸੰਸਥਾ ਦਾ PAN ਨੰਬਰ AAATA 2237R ਹੈ। ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਦਾ FCRA (Foreign contribution Regional Department) ਰਜਿਸਟਰਾਰ ਨੰ. 115210002 ਹੈ।
4. ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਖਰਚ ਸਾਢੇ ਛੇ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ ਜੋ ਦਾਨੀ ਸੱਜਣਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਭਗਤ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਖਾਲਸਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫਤਿਹ ॥

**Details of Banks for sending Donation through Online/ Cheque/Draft may be sent
in favour of: All India Pingalwara Charitable Society (Regd.), Amritsar' (PAN No.: AAATA 2237R)**
(The donations made to Pingalwara are exempt from Income Tax under Section 80G of I.T. Act. 1961)

S.No.	Name of Account	Name of the Bank	Account No.	Swift/IFS Code
(FOR FOREIGN CONTRIBUTORS)				
	All India Pingalwara Charitable Society (Regd.), Amritsar.	Oriental Bank of Commerce, Sharihpura, Amritsar.	01562010002890	ORBCINBBASR
(FOR INLAND CONTRIBUTORS)				
1.	All India Pingalwara Charitable Society (Regd.), Amritsar.	Oriental Bank of Commerce, Sharihpura, Amritsar.	01562010003720	ORBC 0100156
2.	All India Pingalwara Charitable Society (Regd.), Amritsar.	State Bank of India, Town Hall, Amritsar.	10978255668	SBIN0000609
3.	All India Pingalwara Charitable Society (Regd.), Amritsar.	Bank of India, City Centre, Amritsar.	630510100026147	BKID00006305
4.	All India Pingalwara Charitable Society (Regd.), Amritsar.	Axis Bank Ltd., City Centre Amritsar.	685010100009799	UTIB0000685
5.	All India Pingalwara Charitable Society (Regd.), Amritsar.	Punjab National Bank, Hall Bazar, Amritsar.	0018002100097336	PUNB0001800
6.	All India Pingalwara Charitable Society (Regd.), Amritsar.	ICICI Bank Ltd., Lawrence Road, Amritsar.	006601012522	ICIC0000066
7.	All India Pingalwara Charitable Society (Regd.), Amritsar.	HDFC Bank Ltd., Mall Road, Amritsar.	01151000246510	HDFC0000115
8.	All India Pingalwara Charitable Society (Regd.), Amritsar.	HDFC Bank Ltd., Ghanta Ghar, Golden Temple, Amritsar.	13131000082013	HDFC0001313

9.	All India Pingalwara Charitable Society (Regd.), Amritsar.	Punjab & Sind Bank, Hall Bazar, Amritsar.	00011000096048	PSIB000A001
10.	All India Pingalwara Charitable Society (Regd.), Amritsar.	Bank of Baroda, Town Hall, Amritsar.	01010100015572	BARBOAMRITS
11.	All India Pingalwara Charitable Society (Regd.), Amritsar.	Oriental Bank of Commerce, Sec-47 C, Chandigarh.	12332011000560	ORBC0101233
12.	All India Pingalwara Charitable Society (Regd.), Amritsar.	Punjab & Sind Bank, Sangrur.	00671000012150	PSIB0000067
13.	All India Pingalwara Charitable Society (Regd.), Amritsar.	State Bank of India, Patiala Gate, Sangrur.	33530846863	SBIN0001759
14.	All India Pingalwara Charitable Society (Regd.), Amritsar.	Punjab & Sind Bank, Gole Market, New Delhi.	07621000007388	PSIB0000762
(IN UK) S. GURBAKSH SINGH 63 Peacock street, Gravesend, Kent, (U.K.) DA12 IEG, Ph. 1474568574		(IN CANADA) BIBI ABNASH KAUR KANG (Pingalwara Society of Ontario (Regd.) 124 Blackmere Cir, Brampton, ONT, L6W 4C1, Canada Ph: 905-450-9664, 416-674-3341 Email-abnash6@yahoo.com	(IN USA) JASWANT SAWHNEY CHARITABLE TRUST In Association with All India Pingawara Charitable Society (Regd.) 7713 Toburk CT, HANOVER, MD 21076-1643 U.S.A. BIBI JATINDER KAUR DUSAJ Ph. 410-551-8010 E-mail-kaurg 2004@yahoo.com	

ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼

- * ਕੁਦਰਤੀ ਸੋਮਿਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੋ ।
- * ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰੋ ।
- * ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰੁੱਖ ਲਗਾ ਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰੋ ।
- * ਖਾਦੀ ਦਾ ਕੱਪੜਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰੋ ।
- * ਸਾਦਾ ਖਾਣਾ, ਸਾਦਾ ਪਾਉਣਾ ਤੇ ਸਾਦਗੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਅਨੰਦ ਹੀ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ।
- * ਡੀਜ਼ਲ ਤੇ ਪੈਟਰੋਲ ਦੀ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ ਅਤੇ ਵਧ ਰਹੀ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਲਈ ਸੰਜਮ-ਮਈ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰੋ ।
- * ਰੋ ਰਹੇ ਹਵਾ, ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਸੁਣੋ । ਰੁੱਖ ਲਾਉਣੇ ਨਾ ਭੁੱਲੋ, ਰੁੱਖ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹਨ ।
- * ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਰੁੱਖ ਜ਼ਰੂਰ ਲਗਾ ਕੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰੋ।
- * ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦਇਆਮਈ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦਿਆਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਦਾਨੀ ਸੱਜਣਾਂ ਲਈ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ

“ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ, ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਨਿੱਤਨੇਮ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾ ਕੇ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਦਾ ਬਲ ਬਖਸ਼ੋ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੋਲਕ ਦਾ ਦਸਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਦਸਵੰਧ ਕੱਢਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਵੇ । ਸਾਂਸ-ਸਾਂਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਵੇ । ”

—ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸੰਸਥਾਪਕ ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ